

ULY DALA: TARIH PEN MÁDENIET

DALA SÁNI: KOSTIÝM MEN TOHYMA

V

«Altyn adamnyň álem muzelerine sheryi» atty halyqaralyq kórme jobasy aiasynda
В рамках международного выставочного проекта «Шествие Золотого человека по музеям мира»
Within the framework of the international exhibition project «The Golden man's World Museums tour»

Qazaqstan Respýblıkasy Mádeniet jáne sport ministrigi
Qazaqstan Respýblıkasy Ulttyq múzei
«Halyq qazynasy» ғылыми-зерттеу институты

Министерство культуры и спорта Республики Казахстан
Национальный музей Республики Казахстан
Научно-исследовательский институт «Халық қазынасы»

Ministry of Culture and sport of the Republic of Kazakhstan
National museum of the Republic of Kazakhstan
The National heritage research institute

ULY DALA: TARIH PEN MÁDENIET

ВЕЛИКАЯ СТЕПЬ: ИСТОРИЯ И КУЛЬТУРА

THE GREAT STEPPE: HISTORY AND CULTURE

ҚОЛА ДӘУІРІНІҢ АНДРОНОВТЫҚ КОСТЮМІ (СОЛТҮСТІК ЖӘНЕ ОРТАЛЫҚ ҚАЗАҚСТАН ЖЕРЛЕУ ЕСКЕРТКІШТЕРІНІҢ МАТЕРИАЛДАРЫ БОЙЫНША ТОҚЫМА ТЕХНОЛОГИЯСЫ МЕН КИІМ СӘНІНІҢ ҚАЙТА ЖАҢҒЫРТПАСЫ)

Э.Р. Усманова

Андроновтық мәдени қауымдастығының жерлеу ескерткіштерінде тоқыма киімдері өте сирек сақталған. Оның астарында ж.с.д. II мыңжылдықта Еуразия металлургиялық қалашығы азиялық аймағының қалыпты даму кезіндегі туыстық мәдениеттің бірігуі жатыр. «Андроновтық» костюмді қайта жаңғырту контекстінде «андроновтық мәдени-тарихи қауымдастық/андронов қауымдастығы» деген жалпылама анықтама қолданылады, дербес мәдени жобалардың қатысуымен: синташтиндік, петровтік, алакөлдік және федоровтық бағыттар.

Жүн текстилін дайындаудың технологиясы жайындағы археологиялық дәлелдер. Тоқыма үлгілеріне (тоқыма баудың үзінділері және маталар, жіптер) ж.с.д. II мыңжылдықтағы андроновтық қауымдастығының жерлеулерінен табылған жүн бұйымдары жатады. Алғаш рет жүн бұйымдары мен тканьдерінің қалдықтары Сібірдегі андроновтық жерлеулерінен табылған және Г.П. Сосновскийдің еңбегінде сипатталған (Сосновский, 1934, 92–96-бб.). Тоқыма бұйымдардың сипаттамасы әртүрлі болды: жолақ өрімді немесе ілмектеп тоқылған бау және соңынан біртұстас матаға тігілген, матаның бөліктеріне дейін, өрім әдісімен тоқылған. Салыстырмалы түрде жақсы сақталған археологиялық тоқыма бас киім үлгісін қалпына келтіруге мүмкіндік берді (таспа, иірлеп келтірілген үшкір бас киімдер) және көйлектің кейбір бөліктері (жең қайырмасы). Қола дәуірінің тоқыма технологиясын зерттеу қоры Лисаков округіндегі алакөл жерлеу ғұрпы ескерткіштерінен табылған өрме тоқымалар болып табылады (Қазақстан, Қостанай облысы, Таранов ауданы, Лисаков қаласы) (Орфинская, Голиков, 2010, 114–118-бб.).

Тоқыма матаны дайындау технологиясы жүнді алудан басталады. Қоныстардың мәдени қабаттары мен қорымдардағы құрбандық кешендерінен табылған сүйектер андроновтық табында саны жағынан қойдың ең алдыңғы орында екендігін көрсетеді (Ақынжанов, Макарова, Нурумов, 1992, 175–177-бб.).

Лисаков үлгілеріндегі тоқыма мата талшықтарының сипаттамасы тоқымада сапасы жоғары өте биязы жүн пайдаланылғандығын көрсетеді (Орфинская, Голиков, 2010, 114–118-бб.). Минусин ойпатындағы қорымдардан табылған бас киімдер негізінен қылшық және биязы жүнді қойлардың жүнінен жасалған (Сосновский, 1934, 92–96-бб.). Мүмкін, андроновтықтар түбіті ұзын, мықты жіңішке жіп иіруге келетін меринос қойдың жүнін өсірген болар. Биязы жүнді қойды жылына бір рет (сәуір–мамыр айларында), қылшық жүнділерін жылына екі рет (көктемде, күзде) қырқады. Тегіс жүн қырку науқаны жүргізіледі, ол жүн қырку деп аталады. Алтын жүн туралы аңыз соның дәлелі және гректердің сапалы жүнді іздеу жорықтарының шынайы көрінісі болуы мүмкін.

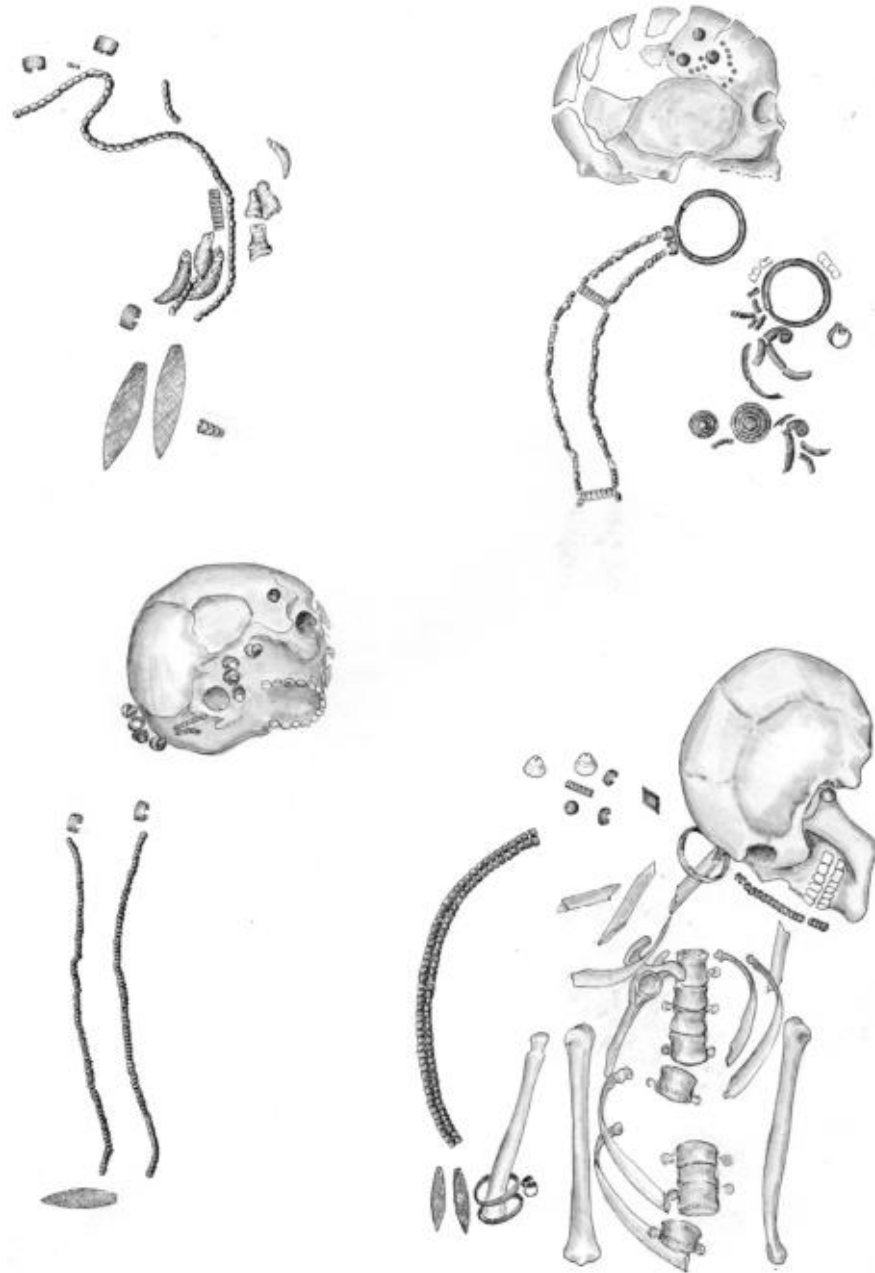
Жүн қырқылғаннан кейін өңдеудің бірнеше кезеңінен өтеді. Соның нәтижесінде ол түрлі қалдықтардан тазарып, таралғаннан соң бірнеше фракцияға бөлінеді. Мысалы, Лисаков текстилі жақсы таралған жүннен жасалған.

Әдетте жүн иірілгеннен кейін боялады. Бірақ Лисаков текстилінде жіпті алдымен шикізат түрінде бояп алып, сосын иірген, оған импорттық емес, жергілікті мата өндірісінде қолданылған жіптер дәлел бола алады. *Rubia tinctorium* немесе *Rubia* және *Galium* бояу тәсілдерінің үш түрі анықталған: жалған қызыл күрең, қызыл күрең, ализарин (Орфинская, Голиков, 2010, 124-б. 4 кесте). Крапп – қызыл түсті өсімдіктен алынатын ертеден келе жатқан бояу, оған қызыл маренаның тамыры да қосылған (*Rubia tinctorium* L.). Крапп бояуымен боялған заттар ализарин мен күлгін түсті болып табылады. Маренамен боялған маталарды ежелгі Египетте, Қытайда, Парсы, Орта Азияда ертеортағасырлық Францияда, Британияда, Скандинавияда қолданған.

Маренамен бояу – күрделі химиялық процесс, себебі талшықтың бояуы сіңімді болу үшін түрлі шөптерді пайдаланған. «Андронов» жүні, бояуының жоғары сапасымен ерекшеленген (Орфинская, Голиков, 2010, 114–118-бб.). Соған қарағанда, андроновтықтар марена тұқымдас өсімдіктердің талшықтары қызыл түске бояу қасиетіне ие екенін білген. Сонымен қатар, жүн қара күрең қызыл түстен бастап қызғылтқа дейінгі қызыл түстің барлық реңктеріне боялған. Соған қарағанда киімде қызғылт түстің болуы дәстүрге айналған болуы керек. Маренамен боялған шикізат өнімдері андронов қауымдастығының барлық территориясын қамтыған. Бояуға жергілікті марена түрлері мен марена тұқымдас өсімдіктер жиі пайдаланылған болуы керек. Маренаның *Rubia* тұқымының Қазақстанда сегіз түрі белгілі (Сонда).

Жүннің жіпке айналу технологиялық тізбегінің соңғы және ең басты кезеңі бұл – иіру. Ол қола дәуірінде үй шаруашылығындағы ең басты кәсіптің бірі болып саналды. Иіруге ұршық қажет, оның төменгі жағында айналдыруға ыңғайлы болу үшін дөңгелек ағаш өзек орналасқан құрал. Ұршық жіпті бірқалыпты айналдырып тұрады. Табылған ұршықтар (тастан, сүйектен, қыштан) андронов мәдениетінің қоныстарынан белгілі болған (Қадырбаев, Құрманқұлов, 1992, 170-б.). Андроновтықтар жіпті екі тәсілмен иіретін: бірқабатты және екіқабатты. Бұл олардың шеберлігін көрсетеді (Орфинская, Голиков, 2010, 114–118-бб.).

Өрме тоқымасы. Өрме – ең ертедегі өндірістік үрдіс, оның көмегімен дайын өнімдер алуға болады және тек шаруашылыққа байланысты ғана емес, сол сияқты утилитарлық, денені жасанды қаптауға арналған бұйымдарды да жасаған. Өру және тоқыма өзінің технологиясы жағынан бір-бірімен тығыз байланысты. Негізінде тоқыма

бұл жіптердің бір-бірімен кез-келген құрылғыда тоқылу процесі: жақтауда, таяқшада, тақтайда, тоқыма станогында. Ал өру бұл ең алдымен жіпті қолмен тоқу.

Өрілген таспаның өз сипаты жағынан тоқыма бізі немесе ілгек арқылы тоқылған тоқыма кенептен айырмасы бар. Өрме бау жіптері тоқылған жіп сияқты тез тарқатылмайды және оның ұзындығы басынан бастап пайдаланылған жіптің ұзындығымен салыстырылуы тиіс. Таспа жолағын жіптердің теңдей бөлінгеніне байланысты көлденеңінен оңай ажырайды.

Киімді қайта өңдеу барысында біздің қолымызда негізінен өрілген таспадан бас киім үлгісі және күртеше болды (Лисаковск I, II қорымдары). Таспа жіптердің өрімделген жолақтарынан кенеп тігілген, ол бұйымның тоқыма негізі болып табылады. Киімдерді өру технологиясы қола дәуіріне жататын археологиялық қазба жұмыстарының негізінде анықталған, ол андроновтықтардың технологиялық жетістігінің бірі болып табылады. Кейінірек бүтін кенеп алу үшін жолақтарды біріктіріп тігу көшпелілер мәдениетінде де орын алған. Осындай әдіспен тоқылған белдемшелер Уоктықтардың жерлеу орындарынан да табылған (Полосьмак, Баркова, 2005, 62–64 бб.).

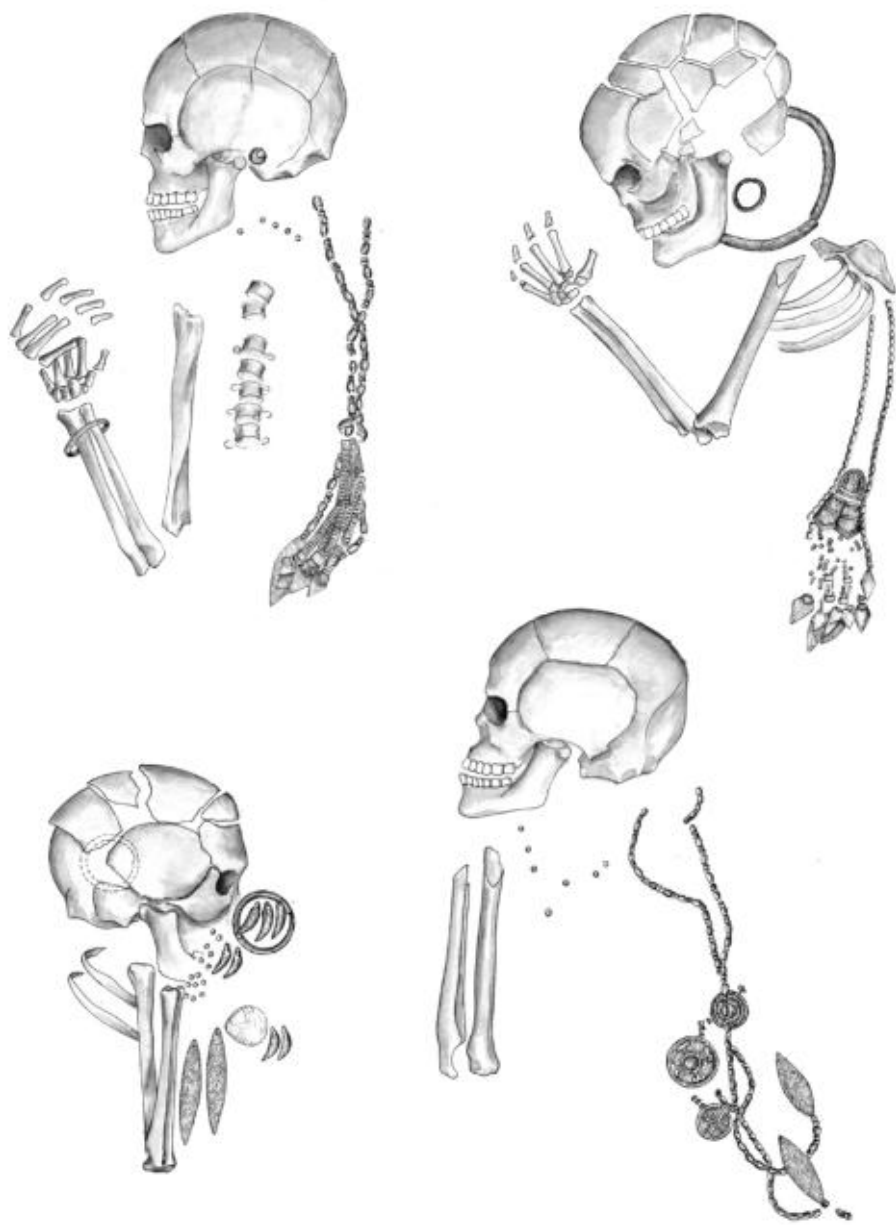
Лисаков текстиліндегі өрменің барлық түрі, жіп станогынан өткізілген. Оның бөлшектерінің арасында тақтайшада тоқылған үлгісі де бар. Өзінің техникалық тәсілдері жағынан қолдан өру және тақтайшада өрілген маталар алдымен станокта тоқылуы да әбден мүмкін. Сонымен қатар Афины мен Арахна аңыздарында айтылатын мәңгі тор тоқитын өрмекшіге айналған тоқымашыларда осы андронов мәдениетіне қатысы болуы мүмкін?!

Тоқыма текстилі. Андроновтықтардың тоқыма әдісіне қарағанда оларда қарапайым тоқыма құрылғысы болған сияқты. Тіпті оларда бір мезгілде тоқыма станогының екі түрі бірдей болуы мүмкін: тігінен және көлденеңінен тоқитын станоктар. Олардың әрқайсысы сапасы жағынан түрліше мата бұйымдарын дайындау үшін қолданылған (тоқыма бұйымдарын қайта жаңғыртушы Т.Н. Крупаның ауызша мәлімдемесі, УМАІ халықаралық ғылыми зерттеу лабораториясы, Павлодар). Ыдыстардағы тоқыма таңбалар ерте андронов кезінде жартылай өрнек тоқымасы мен кенеп аралас өрімімен жасалған тоқыма түрлерінің болғандығын дәлелдейді, табылған ыдыстардың сырты сондай матамен қапталған (Чернай, 1985, 109-б.).

Тоқылмаған текстиль. Тоқыманың бұл түріне киіз жатады. Сірә, андроновтықтар киізді өздерінің қысқы киімдерін тігуде пайдаланса керек, себебі қалың киім тігуде негізгі шикізат көзі – жүн болатын. Сонымен қатар Андроновтықтар жүннің басуға келетіндігін білгенге ұқсайды. Өкінішке орай киіз жерлеу ғұрпында нашар сақталады. Оның үзіктері қабір үсті жабындылары ретінде алакөл жерлеу орындарынан табылған (Лисаковск II қорымы, 10-құрылым). Бұл факт андроновтықтардың шаруашылық мәдениетінде киіз басудың болғандығын көрсетеді және қола дәуірі киімдерінің арасында тоқымасыз тігілген киімдердің де болуы мүмкін екендігін білдіреді.

Сонымен, андроновтықтар тоқыма технологиясын пайдалану арқылы өз киімдерін тоқыған, тіккен және жүннен жасай білген. Андроновтықтар қалай киінген? Андроновтық киімдерді қайта өңдеу кезінде әйел адамның қабірінен табылған материалдар пайдаланылды. Жерлеу рәсіміндегі киім (егер жерлеу ғұрпында

1. Шашбау өшекейі. Өшекейлердің орналасу реті. Лисаковск I қорымы. Г.В. Колбиннің суреті
Накосное украшение. Расположение украшений. Могильник Лисаковский I.
Рисунок: Г.В. Колбин
The hair decoration. The location of the jewelry. Burial ground Lisakovsky I. Figure: G.V. Colbin

2. Шашбау әшекейі. Әшекейлердің орналасу реті. Сатан, Бестамақ, Тоқанай, Бестамақ қорымдары (төменнен солдан оңға қарай). Г.В. Колбиннің суреті
 Накосное украшение. Расположение украшений. Могильники Сатан, Бестамақ, Токанай, Бестамақ (снизу слева направо). Рисунок: Г.В. Колбин
 The hair decoration. The location of the jewelry. The burial grounds of Satan, Bestamak, Tokanay, Bestamak (from bottom to left). Figure: G.V. Colbin

кездессе) күнделікті киімнен қаншалықты ерекшеленген? Олардың стилінде және сәнінде өзгешелік болды ма? Немесе күнделікті киімімен жерледі ме? Бұл сұраққа жауап беру әзірге мүмкін болмай тұр. Бір ғана шындық андроновтықтар мәйітті киіммен жерлеген.

Бас киім. Құрылымы және дайындалуы. Андроновтық әйел киімдерінің басты элементі – бас киім. Ол басқаларынан өзінің металдан жасалған бөліктерімен, моншақтарымен, табиғи түрде пайдаланылған тастарымен ерекшеленеді. Металл әшекейлер тоқыма немесе теріден тігілген әйелдер бас киімінен табылуы көптеп кездеседі. Бас киім теріден тігілген немесе жүннен тоқылған (тоқылған кенептен дайындалған). Бас киім бөрік немесе маңдайға тағыш түрінде болған. Сәнді бас киімдердің кейбір үлгілері Бозинген, Лисаковск, Бестамақ, Сатан, Тоқанай қорымдарындағы жерлеу орындарында жақсы сақталған (1, 2-сурет).

Археологиялық деректер негізінде бас киімнің екі түрі анықталған: салпыншақпен безендірілген және салпыншақсыз. Салпыншақпен, тастармен безендірілген бас киімнің түрі андронов мәдениетінің киім үлгісінің басты сәнін айқындайды. Сонымен қатар, кейде бас киімдердің әшекейлермен бірге біріктірілген түрлері де кездеседі.

Өрілген тоқыманың қалдықтары және зергерлік бұйымдардың табылымдары арқылы бас киім қайта қалпына келтірілген (Лисаковск I қорымы). Біз керекті шикізаттың болмауынан және тарау, иіру, жүнді бояу технологиясынан тәжірибеміздің жоқтығынан бас киімнің үлгісін толық қалпына келтіре алмадық. Тек 1 мм қалыңдықтағы қызыл күрең жіппен бір бас киім үлгісін және қызыл түсті жіппен бір бас киім үлгісін өрумен шектелдік. Өрудің алдында жіптің ұзындығын өлшеп, есептеп алу керек. Мысалы, бір метр дайын тоқыма жібін алу үшін ұзындығы 1,5 метрден көбірек жіңішке жіп алу керек. Бұл жерде жіптердің (олардың саны 26 дейін болуы мүмкін) шатаспауын қадағалау керек: әрбір жіп бөлек оралады. Соған қарағанда андронов тоқымашыларында жіптерді бір-біріне тығыз бекітуге арналған арнайы құрылғы болғанға ұқсайды. Біз бір жағдайда орындықтың арқалығының тік бетін қолдандық, оған жіптердің орамдары бекітілген. Басқа жағдайда тақтайды көлденеңінен қойып оның екі шетіне шеге қағыпта орап көрдік (3-сурет).

Тоқыманы тез әрі ұқыпты өру шыдамдылық пен табандылықты қажет етеді. Көлденеңінен 20 түрлі жіптерді біріктіру арқылы жасалған тоқыма жібінен биіктігі 25 см болатын бас киім тігілді (4-сурет). Тоқыманың төменгі жағы қосымша әшекей бекіту үшін созылып, бос қалдырылды (5, 6-сурет). Бас киімді сәндеу және тігу үшін ыдыстың төменгі бөлігі (болванка) қолданылды және ол бас киімді қатайтып бір қалыпқа келтіру үшін де керек болды. Ені 20 мм, ұзындығы 6 м және қосымша керек болатын ені 10 мм (жолақтардың ұзындығы 10 метрдей) тоқыма жібін дайындауға 80 сағаттай уақыт кетті.

Бас киімді безендіру үшін тағылатын әшекейлердің екі түрі болған: I-түрі қарапайым – моншақтардың екі/бірнеше тізбегінен тізілген төменгі жағында жапырақ және ромб пішіндес ілгектері бар (7, 8, 10-сурет); II-түрі – күрделі құрамды, ол екі немесе одан да көп моншақтан және қоладан жасалған әшекейлерді ілу арқылы жасалып төменгі жағына жапырақ пен ромб пішіндес ілгек ілінген (9, 10-сурет).

Репликаны дайындау үшін күрделі құрамды бұйымдар (шашбау) алынды.

Безендіру бөлшектері қолаға ұқсатылып бірақ сары түсті жезден кесіліп жасалды. Ою-өрнектері бастырылып салынды. Қола моншақтар, пластмасса моншақтармен ауыстырылды. Бас киімге желке тұсында екі жиектің көмегімен екі моншақ тізбегімен тоқыма бау бекітілді. Үшінші орталық тоқыма бау, бас киімнің төбесінен түсірілген, негізгі жолақ болды. Шашбауға ұқсас дайын болған бұйым бас киімге үш бау жіп арқылы бекітілді. Сонымен, бас киім және оған бекітілген әшекейдің ұзындығы жалпы 60–70 см болды (11-сурет).

Сапалы жасалған қайта қалпына келтіру жұмыстарының арқасында бұйымның толық нұсқасының үлгісін көре алдық (Ченченкова, 2010, 125–131-бб.). Бас киімді жасау барысында оның төменгі және орталық бөлігінен моншақ тізбегі түсіріліп жіппен бас киімнің желке тұсына бекітілді. Бұл моншақтар бас киімнің бойымен төмен салбырап тұрды. Негізгі әшекей композициясының төменгі бөлігіне екі тоқыма бауы түсірілді (20 түрлі жіппен жасалған) біреуі жуан екіншісі жіңішке (10 түрлі жіп). Барлық бес жиектеме біріктіріліп бас киімнің төменгі табақша тәрізді бөлігіне жинақталды. Бас киімнің негізгі айналмасы бесбұрышты жұп тізбектердің негізгі бөлікке бекітілуі арқылы жасалды. Жанама жолақтарының жуандауы екіге бүктеліп, ал жіңішкесі бесбұрышты тізбектің тұсынан өткізілді. Осылайша бесбұрыштан 10 мм жуандықтағы баулар шығарылды, олардың ұзындығы 140 мм дейін жетті. Әрбір бауға төрт моншақ тізілген. (12–15-суреттер).

Бас киімнің төбесі жарты шар тәрізді танамен сәнделген және дөңгелек алқамен көмкерілген. Жапырақ тәрізді алқалар, шашбауға ұқсас әшекейдің төменгі бөлігіне жіп арқылы өткізілді. Біз оқырманға андронов мәдениетінің тоқыма технологиясын толық түсіндіру үшін қайта қалпына келтіру процесін ретімен сипаттап шықтық (16-сурет).

Бас киімге тігілетін тағы бір әшекейдің түрі, ол беттің жақ тұсына ілініп тұратын әшекей (17, 18-суреттер). Мұндай гарнитуралар көбінесе Алакөл жерлеу орындарының Балықты (Ақмола обл.), Жангелді (Қостанай обл.) қорымдарынан табылған. Бұл әшекей дөңгелек пішіндес өрнектелген қола металлдан жасалып, жүннен тоқылған тоқымаға немесе былғары белдікке бекітілген. Бұйымдағы жылтырақ моншақтардың саны бестен он бірге дейін жетеді (Усманова, 2010, 61–62-бб.). Бас киімге бекітілген бұл әшекейлер көбінесе бас сүйектің шеке тұсына келтірілген. Тағы бір бас киімге ілінген әшекей жақ бет тұсына бекітілген (19-сурет). Бұл бас киімге тағылған екі сәндік алқа Алексеев (Қостанай облысы) жерлеу қорымынан табылған материалдардың арасында кездеседі (сонда).

Бас киімге тағылатын (шашбау және жақ-бетке арналған салпыншақ) – мұндай әшекей түрлері андронов мәдениетін қола дәуірінің басқа мәдениеттерінен ерекшелеп тұрады. Бұндай ерекшелік андронов мәдениетінің жеке үлгісін және жетістігін көрсетеді. Сонымен қатар киім үлгісі тек мәдени жетістікті ғана емес, сол кезеңдегі жергілікті тұрғындардың әлеуметтік дәрежесін білдіреді. Жалпы алғанда біз жасап шыққан бас киімнің үлгісі андроновтық бас киімнің шынайы бейнесіне өте ұқсас келеді.

Әйелдер бас киімі көбінесе былғарыдан да болуы мүмкін, дегенмен тоқыма арқылы жасалған бас киімнің сәндік стилі сақталған (18-сурет). Андроновтық былғарыдан жасалған бас киім үлгісі төрт қиықтан тігілген және ою-өрнекпен сәнделген, көбінесе алакөлдiк стильде жасалған (Алыпқаш қорымы, Солтүстік-Қазақстан обл.) (сонда,

38-б.). Бас киімнің басқа байланытын түрінде де сәндік моншақтар болуы мүмкін (Куприянова, 2008, 79-б.).

Кеудеше/күртеше. Қайта жаңғырту және жасалуы. Өрме тоқыма бөліктері арқылы қалыптасатын костюмнің тағы бір элементі – бұл кеудеше мен күртеше (Лисаковск V қорымы, 1-оба). Олар қызыл түстің барлық реңктерінен тоқылған. Негізі кеудешелер көбінесе ашық-қызыл түсті тоқыма жібінен тігілді, қызыл-қоңыр кестемен сәнделген және етегі де дәл сондай тоқымадан, ал сырты – қызыл тоқымадан, ішінен сұрғылт түсті матамен тігілген. Күртеше мен кеудешені қайта қалпына келтіруде қолдан өрілген тоқыманың кең жолақтары пайдаланылды. Ол бір қабатты тоқымамен тоқылып, кеудешенің алды ашық болды (археологиялық материалдар бойынша үш қабатты тоқыма болған). Кеудешенің төменгі жағы шашақ болып келді. Кеудешенің сол және оң жағына қызыл түсті баумен ромб пішінде ою тігілді. Кеудеше технологиясы күрделі болғандықтан жасалған күртешенің үлгісі нағыз күртешенің жалпы бейнесін көруге ғана мүмкіндік береді.

Андроновтық киім үлгісі. Бәлкім, тоқылған киімдер дайындалу күрделілігіне байланысты тек жерлеу рәсімдерінде ғана пайдаланылған. Тоқыма киімдер қайтыс болған әйелге жерлеу рәсімі кезінде немесе басқа да ғұрыптық рәсім кезінде кигізілуі мүмкін. Киімнің бас киім тәрізді маңызды бөлігі тек рәсім кезінде киілген бір дана ғана болуы да ықтимал. Тоқыма киімдер андронов мәдениетінде күнделікті өмірде қолданыста болды деп айту қиын. Себебі андронов мәдениетіне жататын табылған киімдер жерлеу орындарында ғана кездеседі, олар мағынасы жағынан тек арнайы рәсімдерде қолданылатын киімнің үлгісіне ұқсас.

Көйлек көбіне, станокта тоқылған матадан тігілді. Көйлекке жабыстырылып тігілген моншақтар, жылтыр тастар киімнің мойын бөлігінде, жеңінде және етегінде кездеседі, бұл киімнің әйел адамға тиесілі болғанын білдіреді. Андронов мәдениетіне тиесілі көйлекті қайта өңдеу барысында тек көйлектің сәнін ғана анықтауға болады, себебі көйлектің толық түрін айқындайтын археологиялық материалдар жоқ. Оның пішіні ежелгі Орта Азиялық туникатәрізді (ұзын етек, қысқа жеңді сыртқы киім) киімнің пішініне ұқсас деп алуға болады (Сухарева, 1979, 79-б.). Білезік астындағы мата қалдықтарына қарап, жеңнің ұзындығы білекке дейін жеткенін білуге болады. Білезік жеңді қысып тұратын болған (Купрянов, 2008, 134-б.). Көйлектің ұзындығы тізеге дейін немесе сирақтың ортасына дейін жеткен. Көйлектің етегінде моншақтар немесе тігілген таналар болған. Жангелді V жерлеу қорымында аяқ сүйектің тұсынан ромб түріндегі тізілген моншақтар табылған. Бұл моншақтар көйлектің етегіне тігілген болуы керек (Шевнина, 2002, 115-б.).

Көйлектің мойын ойықтары көлденеңінен және кең болған, ол оған бастың оңай киілуіне мүмкіндік берген. Ойықтың жиегінде жаға тігілген баумен тартылған. Мойын тұсына бекітілген моншақтар, көбіне жарты дөңгелек немесе ирек орналасқан. Жағаны өрнектеудің басқа да нұсқасы болуы мүмкін. Тоқыма кенептің ені тоқу станогының еніне сәйкес болуы әбден мүмкін: 40-50 см төңірегінде. Көйлек кенептен белгі тігіспен тігілуі мүмкін, оны матанын шетін тегістеу үшін және мата кесінділерін бір мезгілде қосуға қолданады. Жүн матаны кигенде теріні үйкемеу үшін, тігісі сырт жағынан және орталық бойымен тігілген. Кеуде тұсында тік қиық бас сью үшін қалдырылған. Жеңі

3. Таспаның тоқылуы. Қайта жаңғыртпа.
Э.Р. Усманованың фотосуреті
Плетение тесьмы. Реконструкция.
Фотография: Э.Р. Усманова
Weaving braid. Reconstruction. Photo: E.R. Usmanova

екі қабатталған кенептен тігіліп, иыққа қондырылған. Олар аңның азу тістерімен және бақалшақтарымен безендірілген, моншақтарымен тігілген. Төмен түскен көйлек пайда болды. Жалпы алғанда көйлектің сән үлгісінің жиынтығы Орал-Қазақстан далаларындағы әртүрлі андроновтық қабірлердегі археологиялық куәліктер негізінде түзілді.

Андроновтық көйлектің бір нұсқасы кендір сұр түсті матадан тігілген, қолдан тоқылған кендірден, ол қызыл түске боялған (18-сурет). Репликаның басқа сондай сол матаның сұр түсінен тігілген, тек бояусыз (16-сурет). Біз Андронов тоқымашылары жүннен ғана емес, сол жерлерде өсетін: кендірден және қалақайдан (крапива) да мата тоқып шығарған деп болжай аламыз (http://www.vedamost.info/2012/11/blog-post_7762.html). Бүліну процесінде қалақайдан жасалған киімдер сақталмаған.

Аяқ киім негізінен былғарыдан болған. Дегенмен қысқы аяқ киім түрі киізден де болуы мүмкін деген нұсқа бар. Былғары жіптен және бөліктері аяқ киімді сәңдейтін моншақтардан, жиектемелерден көрінген. Андронов қорымдарынан табылған аяқ киім бөліктерінен оның екі түрін атауға болады: қонышы қысқа етіктер бұл жерде моншақтар, (обоймалар) жиектемелер жіліншіктің ортасында көрініс тапқан; жұмсақ башмақтар, белдікпен тартылып, жинақталған (Куприянова, 2008, 101-б.).

Репликаны дайындау үшін 40×40 см етіліп бүктелген былғары бөлігі алынды, содан табан контуры кесілген. Алынған бөлік сырт жағынан тесіктер арқылы баумен былғарыдан жасалған бекітілген, жоғарғы жағынан белдікшемен тартылған. Бұйымның жоғарғы жағы сырт жағынан моншақпен сәңделген, таналармен, тізбектермен әшекейленген (20, 21-суреттер).

Аксессуарлар. Андроновтық әйелдер костюмінің сәнін сипаттайтын бір түрі сәмке. Былғары сәмке бөлшектері, қатар етіп қойылған жабайы аңдар тістері алты дана болған, олар Нұртай қорымынан табылған (2-қорым, 10-оба) (Усманова, 2010, 83-б.). Бұл сәндік аксессуар костюмді әсемдеуде орын алған, бірақ археологиялық бүлінуге байланысты өте нашар сақталған.

Әшекейлер, зергерлік топтамалар. Андроновтық әйелдер киімі айрықша сәндік сипатына ие болған. Түрлі материалдардан жасалған әшекейлер андроновтық әйелдер киімінің эстетикасын айқындайды, қола дәуіріндегі басқа киімдер арасында оның қайталанбас стилін, сәнін айқындайды. Бұл контексте андроновтық әйелдер киімінің зергерлік қаңқасы беріледі. Дайындаудың негізгі материалы: қола, алтын, фаянс. Табиғи заттардан да қазба қабыршықтар балық омыртқалары (22-сурет), жабайы аңдар тістері салпыншақ ретінде пайдаланылады.

Өзінің тағылу орнына байланысты әшекейлер бас, мойын кеуде, қол және аяққа болып бөлінеді. Бас әшекейлеріне: бұрым әшекейлері, жақ бет салпыншақтар, 1,5 орамды салпыншақтар, самай сақиналары, сырғалар, таналар, ширатпа алқалар (23, 24-суреттер). Сонымен қатар зергерлік сәнді «ұсақ-түйектер» – моншақтар, тізбектер, әшекейлер, азу тістерінен алқалар және қабыршықтар.

Мойын кеуде топтамасы – бұл тарақ, моншақтар, алқалар. Шашқа арналған тарақ иілген пластина мойын әшекейлері қатарына жатады, моншақтардан айырмасы алқалар екі қатардан мойын және кеудені алып тұрады. Тас моншақтардан, тізбектерден айқасқан алқа түріндегі, фаянсовойлардан жинақталған алқалар түрлі түсті гаммадан түрлі үйлесімдері бар. Фаянс моншақтар, ақ түсті, көгілдір, сұр түсті тізбектер алқалармен, моншақтармен андроновтық әйелдер киімінің архитектуралығында алдыңғы орында тұр.

Қолға тағуға арналған әшекейлер андроновтық зергерлік өнерінде ең кең тараған түрі (25-сурет). Қыз балалардың өзі де білезігімен жерленген, олар басқа әйелдер әшекейлерін иеленбеген: шашбаулар, сырға, сақиналар т.б. Білезіктер безендірілуіне қарай бөлінеді: ширатылған бекітумен, сопақша түрінде. Қос қалқанды

4. Андроновтық бас киім. Тоқыма өрмі. Лисаковск I қорымы.
Қайта жаңғыртпа. В.И. Жувакинның фотосуреті
Андроновский головной убор. Плетеный текстиль.
Могиляник Лисаковский I. Реконструкция.
Фотография: В.И. Жувакин
Andronov headdress. Wicker Textile. The burial ground
Lisakovsky I. Reconstruction. Photo: V.I. Zhuvakin

сақиналар иірленіп аяқталған қол әшекейінің айрықша түріне жатады.

Аяқ әшекейлері – айрықша жеке әшекейлерге жатпайды, киім бөлшегіне кіреді. Моншақ тізбектері, тістерден жасалған алқалар, тізбектер, алқалар аяқ киімнің жоғарғы бөлігін немесе шалбардың төменгі жағын сәндеп тұрды (?).

Алакөл және федоров бас киімдері. Бас киімнің қайта қалпына келтірілуі, оның сәнінің және тоқыма негізі, негізінен алғанда киімнің алакөлдік дәстүрін көрсетеді, біз оны жалпылама андроновтық атаумен атаймыз. Сонымен қатар федоров мәдени дәстүрінде бас киім топтамасының өзгеше сәні болды. Құлақ топтамасында негізгі композицияны 1,5 айналықдық алқалар құрайды, олар шығыс аймақтарының қабір шұңқырларында табылған андрон – федоров мәдениетінің бейнесін кеңінен көрсетеді. Фирсово XIV қорымдары, Рублево VIII (Алтай жазығы), Кенжекөл I (Павлодар Ертісі) (Кирюшин и др., 2006, 33–44-бб; Позднякова, 2000, 47–53-бб.). Федоровтық бас киім әшекейлері 1,5 айналым алқалар былғары баудың көмегімен құлақ тесіктеріне бекітілген, тізбектерімен немесе алқалармен бекітіліп (26-сурет). Осындай құлақ топтамасы жекеше бас әшекейлеріне жатады немесе бас киімге бекіген (27, 28-сурет). Құлақ әшекейлері қола мәдениетіндегі пирсингтің болғанын көрсетеді, бұл оның діни–сиқыр маңызымен айқындалады.

Андроновтық киім қола дәуірінің дүниетанымындағы постулаттардың белгілік жүйесі ретінде. П.Г. Богатыревтың морав киімінің белгілік маңызы жайындағы керемет жұмысында негізгі тезис ретінде киімде оның иесі жайлы барлық мәлімет жататындығын айтты (Богатырев, 1997, 307-б.). Әшекейлердің әсемдік, жас-жыныстық және территориялық топтық белгісі бар діни-сиқырлық, әлеуметтік бөлініс қызметтері мен «киім – белгі» байланысы андроновтық киімнің элементтерін түсіндіруге мүмкіндік береді.

Бас киім жоғарғы жақты, аяқ киім төменгі жақты таңбалайды. Бұл дегеніміз киімнің «аспаны мен жері». Соған қарағанда, бас киім және аяқ киім нышандары «аспан және жер» мағынасынан бастау алады. Андроновтық киімдер тек бас киім және аяқ киім түрлі

5, 6. Андроновтық бас киім. Тоқыма өрiмi. Қайта жаңғыртпа кезеңдерi. Э.Р. Усманованың фотосуретi Андроновский головной убор. Плетеный текстиль. Этапы реконструкции. Фотография: Э.Р. Усманова
Andronov headdress. Wicker textile. Stages of reconstruction. Photo: E.R. Usmanova

сәндік бөліктермен молынан әшекейлендірілген. Бұл андронов киімінің басты сәндік, басым элементтері. Көйлек матасы тік белгі бас киіммен аяқ киімді біріктіріп, біртұтас семантикалық мазмұнды топтамаға біріктіреді. Киім тобында бас киім дизайны оның белгі маңыздылығымен айқындалды. Оның үстіне рәсімдік киімде (андоновтық жерлеу рәсiмiнде ондай киiм әйелдердiкi болды), бас киiм қызметiн екiншi орынға жылжытып, діни-сиқырға орын берген, ана мен баланы

қорғау сиқырымен сәйкес, әйелдер қыңырлығынан (Гаген-Торн, 1960, 139, 143-бб.).

Андроновтық бас киімнің бүкіл дизайны өсіп өну ғұрпына бағытталған. Салпыншақ түрлері: өсімдік-жапырақ, ромб-әйелдік бастама. Жүннің қызыл түсі – бұл қанның түсі. Көп салпыншақты шашбау жапырақ түріндегі ағашты еске түсіреді: түрі, өсіп тұрған, жеміс беретінді ойға түсіреді. Жүрген кездегі алқалар сылдыры жаман күштерді үркіту үшін қолданылған.

7. Шашбау әшекейлері. Әшекейлердің орналасу реті. Лисаковск III қорымы.
Э.Р. Усманованың фотосуреті

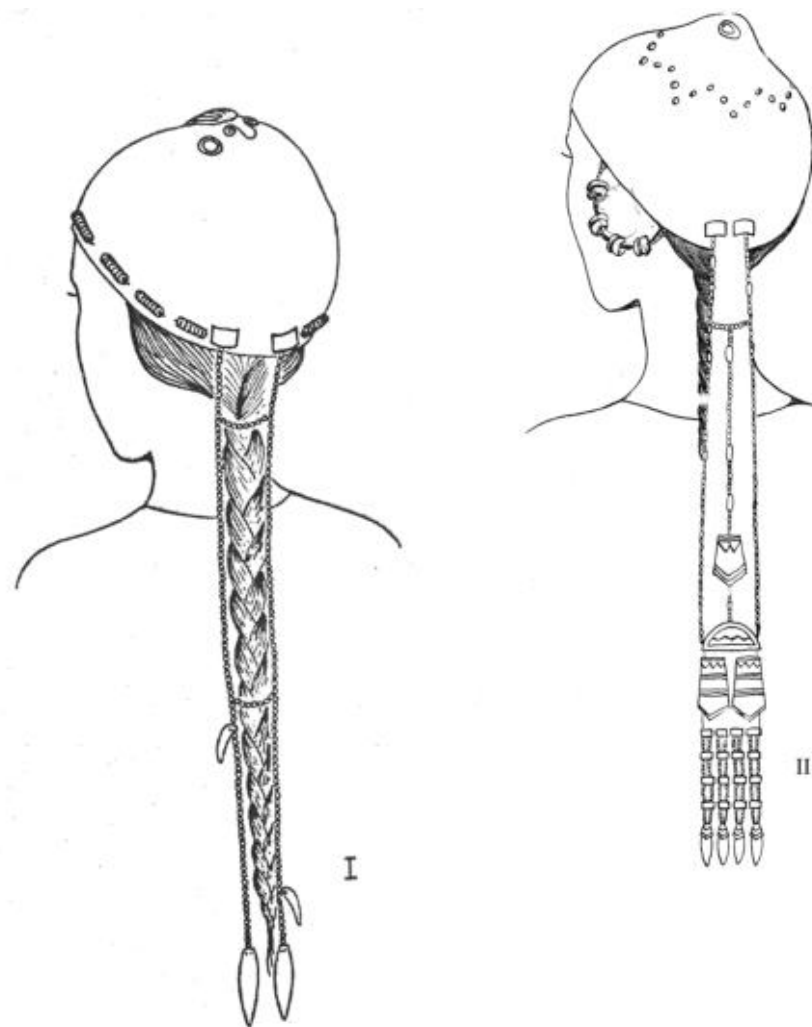
Накосное украшение. Расположение украшений. Могильник Лисаковский III.
Фотография: Э.Р.Усманова

The hair decoration. The location of the jewelry. Burial ground Lisakovsky III. Photo: E.R. Usmanova

Шашбау әшекейлері жас айырмасын көрсеткен. Балалар қабірінде шаш әшекейлері темір түріндегісі археологиялық мәліметтер бойынша көрініс таппайды. Шашбау баскиімде жасөспірімдерде (12–14 жас) және 20–25 жасқа дейінгі жас әйелдерде кездеседі.

«Шашбаулы бас киім» архетипі және этнографиялық параллелдер. Шаштың арқаға түсіп тұратын жағының жабылуы некеге жақын жаста немесе некеге түскенде болады. Бас киімнің ауысуы әлеуметтік мәртебесінің ауысуына байланыстығын сипаттайды «басы бос – тұрмысқа шыққан әйел». Шашты жасыру – оларды сиқыр заңына байланысты қорғауды көрсетеді. Шаштар нышандық түрде өсімдіктермен біріктіріледі жемісті болуды білдіреді (Гаген-Торн, 1933, 76–88-бб.). «Әйелдер бас киімі оның қоғамда алатын орны мен әлеуметтік рөлін көрсетуі керек. Қыздардың бас киімінің әйелдер бас киімінен айырмашылығы әйелдер бас киімінде шаштары жабылып тұрады, ал қыздардың бас киімінде шашы ашық болады. Бас киімнің әлеуметтік, тәжірибедегі емес мағынасы оның үйлену рәсімінің негізінде көрінеді. Бас киімнің және шаш үлгісінің өзгеру рәсімі үйлену тойының ең басты сәтінің бірі» (Гаген-Торн, 1960, 139,143 бб.).

Шашбаулы бас киім үйлену жасына жеткен бойжеткеннің және жас әйелдің міндетті элементтерінің бірі болды, бұл қазақтарда, мариліктерде, карелдерде, мордавалықтарда, удмурттарда, татар, башқұрттарда болды. Мысалы, татар шолпысы–шашқа тағылатын сылдырлайтын алқа және шашбаулар, өзінің негізінде

8. I-ші типтегі шашбаулы бас киімнің жаңғыртпасы. Лисаковск I қорымы. И.В. Рудковскийдің суреті
Реконструкция головного убора с накосником I-ого типа. Могильник Лисаковский I. Рисунок: И.В. Рудковский
Reconstruction of the headdress with a hair decoration type I. Burial ground Lisakovsky I.
Figure: I.V. Rudkovsky

9. II-ші типтегі шашбаулы бас киімнің жаңғыртпасы. Лисаковск I қорымы. И.В. Рудковскийдің суреті
Реконструкция головного убора с накосником II-ого типа. Могильник Лисаковский I. Рисунок: И.В. Рудковский
Reconstruction of the headdress with a mantle of the second type. Burial ground Lisakovsky I.
Figure: I.V. Rudkovsky

матадан жолағы бар, оған теңгелер, жылтырақтар, қабыршақтар моншақтар қадалған (Суслова, 1980, 30-б.). Көне әйелдер бас киімі (өзбектер, тәжіктер, түрікмендер, қазақтар, қарақалпақтар, қырғыздар, ұйғырлар) міндетті түрде шашбаулы болған (Сухарева, 1954, 304-б.). Бас киімдегі шашбаудың ескірген, көнерген түріне Орта Азиялық киім үлгісіндегі бас киіміндегі ұзын шашбау саналады, қап тәрізді тігілген төменгі жағы ашық және мата жолақтары, теңгелермен тігілген, моншақтар мен коралламен. Шашбау құйрықша түрінде ұзындығы бір метр шамасында болған. Ол бас киімге бекітілген немесе бас киіммен бірге бүтіндей пішілген. Мұндай бас киім қалыңдық қыздарға, жас әйелдерге тиесілі болған, және ереже бойынша бірінші бала туылғанға дейін киіліп жүрді: қазақтарда сәукеле қырғыздарда чачқап, қарақалпақтарда, өзбектерде, тәжіктерде құлып (Тохтабаева, 2005, 99-бет).

Шаш әшекейлері нөңцтердің, хантылардың, мансилердің, кет, алтайлық әйелдер киімінің міндетті элементі болып саналады және егер бойжеткен қыз күйеуге шықпаса, ол өмір бойы шашбауды тағып жүрді (Клюева, Михайлова, 1988, 105–128-бб.). Тігілген шашбау әшекейлерімен бас киім балкан халқының (Босния-Герцеговина, Сербия, Болгария) жас әйелдерінің дәстүрлі киімінде бар. Гиндукуш тауларында, Пәкістан шекарасындағы тұратын қалашықтарда геометриялық ою-өрнектермен ашық түспен тігілген шашбаулар балалардікінен басқа барлық жастағы топтарды әрлейді (https://www.academia.edu/s/af3df61268/cap-horse-tail-similarities-in-caps-of-balkan-central-asia-kalash-and-caddo-indians#comment_400973).

Шашбаулы бас киім әйел өмірінің ең басты сәттерін: қалыңдық, күйеуге шығу, балалардың туылуы көрсетеді. Барлық халықтар мәдениетінде болатын әйелдердің негізгі өмірлік оралым. Жер әлемдік және жаһандық паттерн, әйелдің басты парызымен байланысты–балалардың туылуы. Оның сиқырлы қызметі–әйелді қорғау, сақтау. Шаш–бұл өсімдікпен, өсімталдықпен, әйелдің күшімен біріккен (Гаген-Торн, 1960, 139,143-бб.).

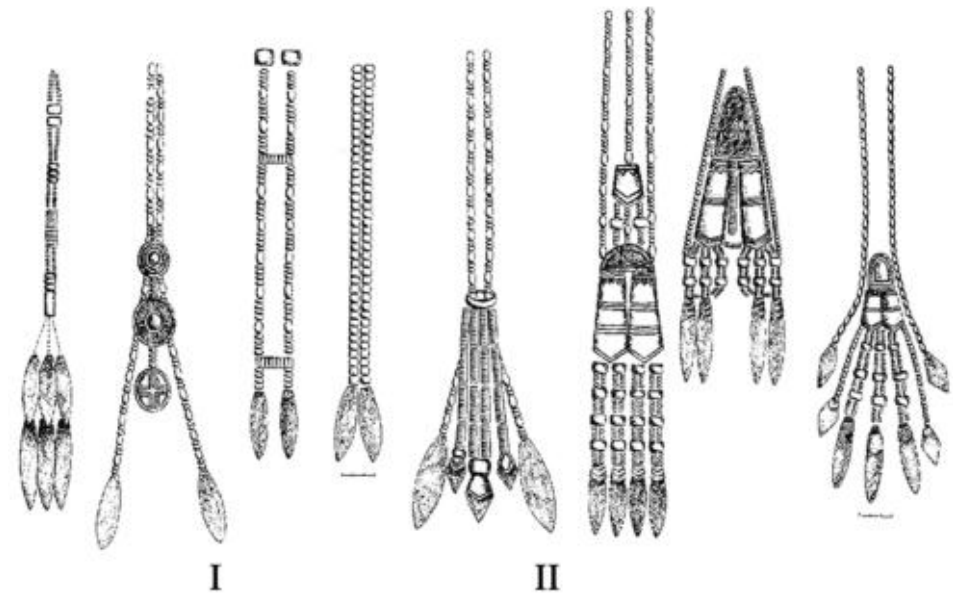
Қарап тұрсақ, бұл әйел киіміндегі архетиптің қалыптасуы қола дәуірінің андронов мәдениетіне келеді. Шашбаулы бас киім дәстүрлі әйелдер киіміндегі өзінің бейнелі мүмкіндігін сақтай отырып, бүгінге күнге дейін қолданылады. Жоғары бағытталған, өзінің киюшісінің денесі арқылы аспан мен жерді байланыстыратын–ол мәртебелі құбылыс. Бұл белгі контент ерте уақытта, Зенон Косдовскидің кейіпті бейнесіндегідей «күн құдайы болды» және әйелдер киімінде мәңгіге қалып қойды.

Бет салпыншағы – андроновтық киімнің нышаны және сәні. Зергерлік гарнитурдың, топтаманың бұл түрін өзіндік жеке мәтін ретінде жасырын таңбалы кодымен қарастыруға болады. Салпыншақтар алқасы бір–бірінен таналардағы ою–өрнектер арқылы ажыратылады. Алқаның өзінде бір өрнекті таналар кездесуі мүмкін. Әрбір жақ–бет алқасы жеке қалпын ою–өрнекті сарынымен сақтайды. Бұндай жекешеліктің сандық жағы да көрінеді–алқадағы таналар санының жалпылама тоғыз (жеті) данадан–бұл ең кең тараған түрі. Таналарда бастырылған ою–өрнектер, свастикадан басқасы, андронов мәдени дәстүрінде басқа заттарда сирек кездеседі (29, 30-сурет).

Егер киімнің жалпы мазмұнына қарасақ (жас ерекшелігі, әлеуметтік жағдайы, этномәдени негізіне, сиқырлы әрекеті), онда бет алқасы таңба маңызы осы таңба кодында көрініс табады. Ою-өрнек мәніне қарай таналардың бірнеше тобын

айқындауға болады, оларда жиынтық шеңберлер (екі түрлі); айқас пішіндер (жеті түрлі); астральді пішіндер – жұлдыздар (бес түрлі); табиғи объектілер – ағаш, толқын, абстрактілі. Қорғау–таналары ою-өрнегі дөңгелек, иірленген, айқас–бұл Жердің, Ғаламның кең тараған белгісі (Усманова, 2010, 83–93-бб.).

Таналардағы сүйікті сарыны–концентрациялық, шоғырлы шеңбер. Екінші кең тараған элемент–түрленген айқыш тәрізді кескін. Мұның ішіне свастика, сегнеров дөңгелегі және будда храмын түсіретін белгі–бұл ортасында дөңгелек және шаршы мүсіні бар крест. Мальтийский және тевтон деп аталатын орта ғасыр кресттері андронов кезеңінде белгілі болған. Астральді белгі жұлдыз түрінде түрлендіріле сәулелі жалғау санымен көрсетілген. Басқа да ою-өрнектермен бірге табиғат суреттері бар: ағаш, толқын. Абстракциялық бейнелер (х тәрізді және өрім тәрізді), бөлкім, белгілі бір мағынаға ие болған, мағынасын қазіргі кезеңнің түсініктерімен, белгілерімен салыстыруға келмес.

10. Шашбау әшекейлері. I-ші түрі – қарапайым. Шондықорасы, Бестамақ, Лисаковск I қорымдары; II-ші түрі – күрделі құрамды. Тоқанай, Лисаковск, Бозинген, Тоқанай қорымдары (солдан оңға қарай). Н.В. Литвинованың суреті

Накосные украшения. I-ого типа – простые. Могильники: Шондықорасы, Бестамақ, Лисаковский I. II-ого типа – сложносоставные. Могильники: Тоқанай, Лисаковский, Бозенген, Тоқанай (слева направо). Рисунок: Н.В. Литвинова

Trimmed decorations. I type - simple. The burial grounds: Shondikorasy, Bestamak, Lisakovsky I. 2nd type - complex. The burial grounds: Tokanay, Lisakovsky, Bozengen, Tokanai (from left to right). Figure: N.V. Litvinova

Киімнің белгі түсінігін, оның элементтерін және ою-өрнектері, жақ-бет алқасын өзінің мән, мағынасы бар мәтін ретінде қарауға мүмкіндік береді. Андроновтық ою-өрнектегі дөңгелек–шеңбер, тік төртбұрыш, үшбұрыш қоршаған орта суретін, күнделікті көрінетін құбылыстарды бейнелейді, Бет салпыншағы таналары шеңбер түрінде болады. Тік төртбұрыш және крест бейнесімен қосыла белгілі мандал бейнесін құрайды, санскриттен аударғанда «шеңбер» дегенді білдіреді. Шеңбер тана ою-өрнегінің өзінің белгілі мағынасы болады. Шеңбер – табиғатта кең тараған форма. Таналар белгілерді көрсететін жазықтық ретінде, андронов «кодында» әлем суреттерін көрсету үшін жауапты рөл ойнайды. Таналарда форма және мағына біріктірілген, «андрондық мандалға» жасырынған мағынасын көзбен көруге арналған.

Бұл белгілердің жалпы сипаттамасы белгілер жүйесін елестетуге мүмкіндік береді. Онда әрбір андроновтық азаматқа түсінікті болатын мағына ойлар берілген, тек олардың белгі жиынтықтарына қарау керек. Бұл ойлардың мәні күнге, өсіп-өнуге табыну және қорғаудың сиқырлы қызметінің көрінуі. Таналардың шеңбер бетінде түрлі бейне-кескіндер кездеседі және ол өзіне сиқыр мәнін жинақтай отыра, әлемдік идеограммаға ұқсайды. Белгі бейнелер жасырынған мәнді, мағынаны береді, олар өзімен өзін тағып жүрген адам арасында ерекше қарым-қатынас орнатады.

Әйелдің кез-келген әшекейі сияқты андроновтық бет-жақ салпыншағы әйелдің бала табу қабілетін қорғаумен бағалы болған. Бұл мағынада С.В. Зотованың андронов ою-өрнектерін рулық таңбалар ретіндегі ескертпесін келтіруге болады (Зотова, 1965). Таналардағы өрнектер көпшілігінде ыдыстарда кездесетін композицияларда қайталанбайды. Соған қарағанда, бұл ерекшелік қасиеттілікті, мерекелікті және рәсімділікті көрсетуге жатады. Аспан денелері белгілері тек таналарда кездеседі, «мандал» бейнесі, ағаш бейнесі, крест бейнесі, мүмкін, әлемнің кеңістік бейнесінде болуы мүмкін. Таналардағы белгілер мәдениет кодының хабарлама мәнін береді, андрон әлеуметінің дүниетанымына ғана тиісті болатын.

Қорытынды. Ежелгі костюмді қайта жаңғырту – бұл көп кезеңді процесс, онда археологтар, суретшілер, реставраторлар, қайта қалпына келтірушілер қатысады. Әрқайсысының өз міндеттері бар. Негізгі мәні бір мақсатқа біріккен: шынайы мәдениетте болған бастапқы заттың моделін құрау. Алынған репликаның шынайылығы көптеген өлшемдерге бағынады. Мұнда түп нұсқалық шикізаттың болуы кіреді, орындаушының тәжірибесімен шеберлігі, ежелгі технологияны білуі, тәжірибелік дағдылар және де, әрине, басынан жақсы талдау мен археологиялық объектіні қайта өңдеу, соның бәрі қайта құрастыруды жасауға мүмкіндік ашады. Біздің жағдайда қайта жаңғыртуда біз андронов киімдерінің сарынында жасалған моделдер туралы айта аламыз, бұлар қола дәуірінің тоқыма технологиясы аумағындағы және әйелдер киімінің қайта құрастырылуында көрініс береді.

Андроновтық киімнің орындалған репликалары – бас киім, көйлек, аяқ киім – Қазақстан музейлері: Лисаковск тарихи музейі және жоғарғы Тобыл маңы (19-сурет), Жезқазған тарихи-археологиялық музейі, Алматы қалалық тарихи музейі (18-сурет) экспозицияларында қойылған. Олар түрлі мәдени контексте көрсетіледі. Тас плитадан жасалған жерлеу жәшігінен толық киіндірілген әйелдің манекені табылды: бас киім шашбауымен және жақ-бет алқасымен, көйлек, аяқ киім, әшекейлер (19-сурет).

Жезқазған музейінде костюм көйлек пен бас киім нақты көрінеді (11–15-суреттер). Алматы қаласы тарихи музейінде – көркем панорама, онда басты кейіпкер ретінде андроновтық тоқымашы-әйел киіммен көрініс табады (18-сурет).

Репликаны орындаушы-авторлар: О. Евстигнеева, Т. Кунина, Л. Ногай, А. Цехмайструк, Е. Калинин, М. Маслиенко (Қарағанды), Е. Исатаев (Жезқазған), С. Қаратаев, Н. Жилиева (Лисаковск), С. Пожарский (панорама Алматы), Р. Салимов (Владимир), «Остров Крым» ғылыми қайта жаңғырту зертханасы (Алматы). Тоқыма технологиясы бойынша қайта өңдеушілер мен мамандар: О. Чеченкова (Екатеринбург), О. Орфинская, В. Голиков (Москва).

Шығармашылық өнердің сыры Анна Ахматованың өлең жолдарынан көрініс табады:

Егер сіз білсеңіз, қандай қиымнан
Өрілгенін өлеңнің, елеместен ұясын да
Бақбақ гүлдей шарбақ жанында
Түйе жапырақ пен алаботадай

Әріптестердің тамаша еңбегінің арқасында андроновтық әйел киімінің өзі қола дәуірінің тамаша эстетикасын көрсете алды. Тоқыма бұйымның қарайып кеткен бөлшектерінен, уақыт өте келе үзілген моншақтардан, қоладан жасалған топтамалардан киім қайта құрастырылып жасалды, бұлардың бәрі қазіргі заман адамын Ұлы дала жасампаз мәдениетінің сиқырымен таныстырады.

Әдебиет

Ахинжанов С.М., Макарова Л.А., Нурумов Т.Н. К истории скотоводства и охоты в Казахстане. – Алма-Ата: Галым, 1992. – 218 б.

Богатырев П.Г. Вопросы теории народного искусства. – Москва: Искусство, 1971. – 544 б.

Гаген-Торн Н.И. Женская одежда Поволжья. Материалы к этногенезу. – Чебоксары: Чувашское государственное издательство, 1960. – 230 б.

Гаген-Торн Н.И. Магическое значение волос и головного убора в свадебных обрядах Восточной Европы // СЭ. – 1933. – № 5/6. – 76–88-бб.

Зотова С.В. Ковровые орнаменты андроновской керамики // Новое в советской археологии / МИА. – № 130. – Москва: Наука, 1965. – 177–181-бб.

Кадырбаев М.К., Курманкулов Ж. Культура древних скотоводов и металлургов Сары-Арки. – Алма-Ата: Галым, 1992. – 247 б.

Кирюшин Ю.Ф., Позднякова О.А., Папин Д.В., Шамшин А.Б. Коллекция металлических украшений из погребений андроновского комплекса могильника Рублево-VIII // Алтай в системе металлургических провинций бронзового века / Отв. ред. С.П. Грушин. – Барнаул: Изд-во АГУ, 2006. – 33–44-бб.

Клюева Н.И., Михайлова Е.А. Накосное украшение у сибирских народов // Материальная и духовная культура народов Сибири. Сборник МАЭ – Т. XLII. – Ленинград: Наука, 1988. – 105–128-бб.

Куприянова Е. Тень женщины: женский костюм эпохи бронзы как «текст» (по материалам некрополей Южного Зауралья и Казахстана). – Челябинск: ООО «Авто Граф», 2008. – 244 б.

Орфинская О.В., Голиков В.П. Экспериментальное исследование текстильных изделий из раскопок могильника Лисаковский II // *Костюм женщины эпохи бронзы Казахстана. Опыт реконструкций / Приложение 1. Караганда – Лисаковск, 2010. – 114–124-бб.*

Позднякова О.А. Проблема интерпретации погребений женщин с головными уборами (по материалам андроновского комплекса могильника Фирсово-XIV) // *Наследие древних и традиционных культур Северной и Центральной Азии. – Новосибирск: Изд-во НГУ, 2000. – Т. III. – 47–53-бб.*

Полосьмак Н.В., Баркова Л.Л. Костюм и текстиль пазырыкцев Алтая (IV–III вв. до н.э.). – Новосибирск: ИНФОЛИО, 2005. – 232 б.

Сосновский Г.П. Древнейшие шерстяные ткани Сибири // *Проблемы истории докапиталистических обществ. – 1934. – № 2. – 92–96-бб*

Сулова С.В. Женские украшения казанских татар середины XIX – начала XX в. – Казань: Наука, 1980. – 128 б.

Сухарева О.А. Опыт анализа покроев традиционной «туникообразной» среднеазиатской одежды в плане их истории и эволюции // *Костюм народов Средней Азии. – Москва: Наука, 1979. – 77–103-бб.*

Тохтабаева Ш.К. Серебряный путь казахских мастеров. – Алматы: Дайк Пресс, 2005. – 474 б.

Усманова Э.Р. Костюм женщины эпохи бронзы Казахстана. Опыт реконструкций. – Караганда – Лисаковск, 2010. – 176 б.

Чернай И.Л. Текстильное дело и керамика по материалам из памятников энеолита-бронзы Южного Зауралья и Северного Казахстана // *Энеолит и бронзовый век Урало-Иртышского междуречья: Межвуз. сб. – Челябинск, 1985. – 93–109-бб.*

Ченченкова О.П. Реставрация женского украшения в косу – наосника // *Костюм женщины эпохи бронзы Казахстана. Опыт реконструкций / Приложение 2. Караганда – Лисаковск, 2010. – 125–132-бб.*

Шевнина И.В. Опыт реконструкции женского погребального костюма по материалам могильника эпохи бронзы Джангильды V // *Изучение памятников археологии Павлодарского Прииртышья. Сборник научных статей. – Павлодар: НПФ «ЭКО», 2002. – 113–118-бб.*

Интернет-ресурсар:

Jadranka Ahlgren. https://www.academia.edu/s/af3df61268/cap-horse-tail-similarities-in-caps-of-balkan-central-asia-kalash-and-caddo-indians#comment_400973. Интернет-ресурс. 22.02. 2018

http://www.vedamost.info/2012/11/blog-post_7762.html. 02.05. 2019

АНДРОНОВСКИЙ КОСТЮМ ЭПОХИ БРОНЗЫ (РЕКОНСТРУКЦИЯ ТКАЦКОЙ ТЕХНОЛОГИИ И ДИЗАЙНА ОДЕЖДЫ ПО МАТЕРИАЛАМ ПОГРЕБЕНИЙ СЕВЕРНОГО И ЦЕНТРАЛЬНОГО КАЗАХСТАНА)

Э.Р. Усманова

Предметы одежды из текстиля сохраняются довольно редко в погребениях андроновской культурной общности. Под ней понимается совокупность родственных культур в период стабильного развития азиатской зоны Евразийской металлургической провинции II тыс. до н.э. В контексте реконструкции «андоновского» костюма употребляется общее определение «андоновская культурно-историческая общность/андоновская общность», с присутствием самостоятельных культурных линий развития: синташтинско-петровская-алакульская и федоровская.

Археологические свидетельства о технологии изготовления шерстяного текстиля. Текстильные образцы (фрагменты плетеной тесьмы и ткани, шнуры, нити) относятся к шерстяным изделиям из погребений андроновской общности II тыс. до н.э. Впервые фрагменты шерстяных тканей и изделий из андроновских погребений

Сибири были описаны Г.П. Сосновским (Сосновский, 1934, с. 92–96). Характер текстиля в изделиях был разным: от полосок плетеной или связанной крючком тесьмы, и затем сшитых в единое полотно, до фрагментов ткани, сотканных методом плетения. Сравнительно хорошая сохранность археологизированного текстиля позволила восстановить фасон головного убора (тесьма, уложенная спиралью в конус шапочки) и некоторые детали платья (обшлаг рукава). Другим ресурсом для изучения текстильных технологий эпохи бронзы явились находки плетеного текстиля в алакульских погребениях памятников Лисаковской округи (Казахстан, Костанайская обл., Тарановский р-он, г. Лисаковск) (Орфинская, Голиков, 2010, с. 114–118).

Технологический процесс изготовления текстиля начинается с получения шерсти. Находки костей в культурных слоях поселений, в жертвенных комплексах могильников указывают, что овца занимала одно из ведущих мест в андроновском

11–15. Андроновтық бас киім. Тоқыма өрімдері. Лисаковск I қорымы. Қайта жаңғыртпа кезеңдері.
Э.Р. Усманованың фотосуреті
Андроновский головной убор. Плетеный текстиль.
Могильник Лисаковский I. Этапы реконструкции.
Фотография: Э.Р. Усманова
Andronov headdress. Wicker Textile. The burial ground
Lisakovsky I. Stages of reconstruction. Photo: E.R. Usmanova

стаде по количеству особей (Ахинжанов, Макарова, Нурумов, 1992, с. 175–177).

Характеристика волокон текстильных лисаковских образцов дала информацию, что в ткачестве использовалась тонкорунная шерсть очень хорошего качества (Орфинская, Голиков, 2010, с. 114–118). Материалом для шапочек из могильников Минусинской котловины служила шерсть грубошерстной и тонкорунной овцы (Сосновский, 1934, с. 92–96). Возможно, что андроновцы разводили овцу близкую к породе меринос, которая дает длинный пух, позволяющий прясть тонкую, но прочную нить. Стригут тонкорунную овцу один раз в год (апрель–май), грубошерстную – два раза в год (весной и осенью). Стрижка происходит пластом, который и называется руном. Миф о золотом руне мог быть фактом и отражением реальных походов греков в поисках источника качественной шерсти.

После того как шерсть освобождена, производятся еще несколько этапов обработки, с помощью которой она окончательно очищается от мусора и делится на фракции при помощи чесания. Например, лисаковский текстиль выполнен из шерсти хорошего чесания.

Обычно шерсть окрашивается после прядения. Но в случае лисаковского текстиля окрас происходил до процесса прядения в форме сырья, что подтверждает местное крашение и изготовление шерстяных нитей для ткачества, а не импортное происхождение. Обнаружено три основных красителя марены *Rubia tinctorium* или другой разновидности марены из рода *Rubia*, или подмаренников из рода *Galium*: псевдопурпурин, пурпурин, ализарин (Орфинская, Голиков, 2010, с. 124, табл. 4). Крапп – одна из древнейших растительных красок красного цвета, добываемых из корней красильной марены (*Rubia tinctorium* L.). Красящими веществами краппа являются ализарин и пурпурин. Мареной красили ткани в Древнем Египте, Китае, Персии, Средней Азии, в раннесредневековых Франции, Британии, Скандинавии.

Крашение мареной – сложный химический процесс, который невозможен без применения протрав для закрепления краски на волокне. «Андроновская» шерсть отличалась высоким качеством крашения (Орфинская, Голиков, 2010, с. 114–118). Очевидно,

что андроновцы знали свойство растений семейства мареновых окрашивать волокна в красный цвет. При этом, шерсть окрашивалась во все оттенки красного от темно-красного до розового. Видимо, существовала устойчивая традиция присутствия красного цвета в колористике costume. Примечательно, что мареной окрашивались сырье и пряжа на достаточно большой территории распространения культур андроновской общности. Скорее всего, использовались местные виды марены и подмаренников. Род марена *Rubia* в Казахстане известен в количестве восьми видов (Там же).

Последним и чуть ли не главным этапом в технологической цепочке превращения шерстяного сырья в нить, является прядение. Оно было одним из главных домашних промыслов в эпоху бронзы. Для прядения необходимо веретено – деревянный стержень, на нижний конец которого насаживается пряслице – маховое колесико, обеспечивающее равномерное вращение. Находки пряслиц (каменные, костяные, керамические) известны в культурных слоях андроновских поселений (Кадырбаев, Курманкулов, 1992, с. 170). Андроновские прядильщицы могли прядь нити двух порядков: одинарную, двойную, что указывает на их прядильное мастерство (Орфинская, Голиков, 2010, с. 114–118).

Плетеный текстиль. Плетение – один из древнейших производственных процессов, позволявший с его помощью получать готовые изделия и не только хозяйственного назначения, но и утилитарного, которые предназначены для искусственного покрытия тела. Плетение и ткачество по своим технологическим приемам тесно связаны между собой. По сути своей ткачество – это процесс переплетения нитей на любом устройстве: рама, палочки, дощечки, ткацкий станок. А плетение – это, прежде всего ручной перебор нити.

По своим характеристикам плетеная тесьма отличается от трикотажного полотна, связанного спицами или крючком. Плетеная тесьма не распускается так легко как вязаная, и ее длина изначально должна быть выверена по длине используемой нити. Полоса тесьмы легко может разделяться по ширине, за счет деления нитей поровну.

При реконструкции костюма в нашем распоряжении оказались в основном образцы плетеной тесьмы от головного убора и куртки (могильники Лисаковский I, II). Из сплетенных полос тесьмы сшивалось полотно, которое являлось текстильной основой изделия. По всей видимости, феномен плетеного текстиля, который заведетельствован археологически в эпоху бронзы, и является, впрочем, как и само плетение, своеобразным андроновским творческим и технологическим достижением в создании костюма. Позже идея получения цельного полотна для изделия способом сшивания полос ткани распространяется в практике кочевых культур. В такой манере – сшитые полосы ткани в горизонтальном направлении – выполнены полотна юбок из могильников на плато Укок (Полосьмак, Баркова, 2005, с. 62–64).

Лисаковский текстиль презентует все виды плетения, предшествовавшие ткачеству на станке. Среди его фрагментов есть образец, исполненный на дощечках. Вполне возможно, что по своим техническим приемам ручное плетение и на дощечках предшествовало ткачеству на станке. Кстати, не этот ли исторический факт в развитии ткацких технологий отражает миф о соперничестве Афины и Арахны, которую превратили в паука, вечно плетущего свои сети?!

Ткацкий текстиль. У андроновцев, видимо, существовало простейшее ткацкое устройство. Возможно, что одновременно сосуществовало два вида ткацкого станка: вертикальный и горизонтальный. Каждый из них применялся для изготовления разных по качеству тканей (устное сообщение Т.Н. Крупа, реставратор по текстилю, международная научно-исследовательская лаборатория YMAI, Павлодар). Текстильные отпечатки на стенках сосудах свидетельствуют о том, что уже в раннее андроновское время вырабатывался полуткацкий текстиль с полотняным переплетением, и сосуды формировались на болванке, обтянутой такой тканью (Черная, 1985, с. 109).

Нетканый текстиль. К этому виду текстиля относится войлок. Очевидно, что андроновцы могли использовать войлок в шитье своей зимней одежды, так как основным сырьем для изготовления одежды служила шерсть. И андроновцы, по всей видимости, знали способность шерсти к валянию. К сожалению, войлок плохо сохраняется в погребениях. Его фрагменты были найдены в виде надмогильных балдахин и покрывал в алакульских погребениях (мог. Лисаковский II, сооружение 10). Этот факт указывает на существование войлокования в андроновской хозяйственной среде и, возможно, на присутствие нетканой одежды в гардеробе эпохи бронзы.

Итак, обладая знаниями по ткацким технологиям и ремесленными навыками, андроновцы шили свою одежду из плетеного, тканого текстиля и войлока. Как же одевались андроновцы? Реконструкция андроновской одежды основывается, преимущественно, на материальных свидетельствах из женских погребений. Насколько ритуальная одежда (если такова была в погребальном обряде) отличалась от повседневной одежды? Были ли между ними различия в дизайне и стиле? Или «в чем ходили, в том и хоронили»? Ответить на эти вопросы пока не представляется возможным. Одно очевидно, что андроновцы хоронили своих умерших в одежде.

Головной убор. Конструкция и изготовление. Главным элементом андроновского женского костюма является головной убор, который отличался на фоне остального костюма богатым убранством из металлических деталей, бусин, подвесок природных форм. Благодаря насыщенному металлическому декору текстильная или кожаная основа женского головного убора в некоторых случаях сохранилась. Головной убор изготовлялся из кожи или плетеного/вязаного полотна, и, скорее всего, имел вид шапочки или налобной повязки. Фрагменты декора головных уборов хорошо сохранились в погребениях могильников Бозенген, Лисаковский, Бестамак, Сатан, Токанай (рис. 1, 2).

На основании археологических данных различаются два вида головных убора: 1-ый вид – с комплектом подвесных украшений; 2-ой вид – без него. Именно подвесные украшения – наконик и челюстно-лицевая подвеска из бляшек – определяют главную стилевую направленность андроновского костюма. В головном уборе встречаются по отдельности, но известны редкие случаи, когда они объединены в ювелирном убранстве.

На основании найденных фрагментов плетеной тесьмы и ювелирного декора была воссоздана реплика-модель головного убора (могильник Лисаковский I). По причинам объективного характера – отсутствие подходящего сырья и опыта чесания, прядения, крашения шерсти – мы отказались от идеи эксперимента по восстановлению полного технологического процесса в изготовлении реплики. Ограничились плетением тесьмы из фабричной шерстяной нити толщиной 1 мм красно-бордового цвета для одного головного убора, и красного цвета для другого головного убора. До начала плетения необходимо высчитать и отмерить длину нити. Например, для одного метра готовой тесьмы нужно взять нить длиной чуть больше 1,5 м. При этом надо следить, чтобы нити (их количество могло быть до 26), при плетении не путались: каждая нить сматывалась в клубочек. Скорее всего, у андроновских плетениц были какие-то приспособления для крепления нитей. Мы же в одном случае использовали вертикальную поверхность спинки стула, к которой крепились моточки ниток. В другом случае – горизонтальную поверхность доски, на которую были набиты гвозди для привязывания ниток (рис. 3).

При наличии навыка тесьма плетется достаточно быстро, требуя усердия и терпения. Тесьма диагонально-полотняного переплетения, сплетенная из 20 нитей, начиная с основания, и далее вверх, укладывалась в спираль и сшивалась в конический головной убор высотой до 25 см (рис. 4). Конец тесьмы оставался свободным, и протягивался от макушки изделия вниз к наконнику украшению (рис. 5, 6). Для укладки и сшивания тесьмы использовалась болванка (сосуд конической формы), которая позволяла придать изделию жесткую форму. Изготовление тесьмы шириной до 20 мм, длиной до 6 м и дополнительных тесемок (диагонально-саржевого переплетения) шириной до 10 мм (общая длина полос около 10 м) заняло примерно 80 рабочих часов.

В головном уборе по способу оформлению деталей выделяются два типа наконных украшений: I-ый тип – простой – две/несколько низок бусин или полосы

обойм, которые заканчиваются листовидными/ромбовидными подвесками (рис. 7, 8, 10); II-ой тип – сложносоставной – две/несколько низок бусин держат ювелирный комплект из бронзовых подвесок, трубчатых пронизей, обойм, который заканчивается листовидными/ромбовидными подвесками (рис. 9, 10).

Для изготовления реплики был взят сложносоставной накосник. Детали накосного украшения были сделаны методом вырезания из пластины латуни желтого цвета, соответственно размерам и форме бронзовых оригиналов. Орнамент проштампован отбойником. Пастовые и бронзовые бусины были имитированы пластмассовыми бусинами. К шапочке в области затылка при помощи двух обойм дополнительно крепились две тесьмы с низками бусин. Третья – центральная тесьма, спущенная с макушки шапочки, служила основной полосой. Весь металлический декор накосника скреплялся и держался тремя лентами тесьмы, которые монтировали в единое целое – головной убор и накосник длиной около 60–70 см (рис. 11).

Качественная реставрация и анализ конструкции накосного украшения позволили в деталях осуществить изготовление его реплики (Ченченкова, 2010, с. 125–131). При сборке по несущим боковым и центральной тесьме были пущены низки бусин. Их закрепили нитками в затылочной части шапочки, и они свободно свисали по длине тесьмы. К нижней части основной части ювелирной композиции накосника опускались две боковые широкие тесьмы (из 20 нитей), одна центральная широкая и две узкие (из 10 нитей), которые были дополнительно закреплены под центральную пронизь. Все пять тесемок вместе с пущенными по ним низками бусин «подбирались» под плоскость арочной пластины. Основные превращения с полосками тесьмы были проделаны при закреплении парных пятиугольных пронизей в узловой нижней части. Боковые несущие полосы широкой тесьмы были согнуты вдвое, а узкие тесьмы протаскивались под загнутые стороны каждой пятиугольной пронизи. Центральная тесьма раздваивается, и закрепляется к узким тесемкам и прячется под арочную бляшку. Таким образом, из-под пятиугольных пронизей выходят четыре тесемки шириной 10 мм, длиной до 140 мм. По каждой были пущены два ряда низок бусин из четырех пастовых бусин, которые разделялись четырьмя рядами скоб, закрепленных на тесемку (рис. 12–15).

Макушка шапочки декорировалась полушарными бляшками и очковидной подвеской. Листовидные подвески, завершавшие всю композицию накосного украшения, подвешивались к концам тесемок нитками через отверстия в верхней части бронзового «листа». Мы описали подробно процесс реконструкции, чтобы читатель мог понять высокий уровень развития ткацких технологий в культуре андроновского мастерства (рис. 16).

Другим подвесным украшением к головному убору является челюстно-лицевая подвеска (рис. 17, 18). Такие гарнитуры были найдены в алакульских погребениях могильников Балыкты (Акмолинская обл.), Джангильды (Костанайская обл.) Это цепь из круглых бронзовых орнаментированных бляшек, закрепленных на шерстяной тесьме/кожаном ремешке. Количество бляшек в подвеске колеблется от пяти до одиннадцати (Усманова, 2010, с. 61–62). Тесьма или ремешок пропускались че-

рез обоймы/рифленые пронизи, закрепленные в один-два ряда между бляшками, которые фиксировались в районе черепа и висков. При создании модели головного убора к шапочке в районе висков было прикреплено второе подвесное украшение – челюстно-лицевая подвеска (рис. 19). Декоративное сочетание двух подвесных украшений к головному убору известно по материалам могильника Алексеевский (Костанайская обл.) (Там же).

Подвесной гарнитур к головному убору (накосник и челюстно-лицевая подвеска) – это главная черта стиля андроновского костюма, которая отличает его от костюма других степных культур эпохи бронзы. Это демонстрация собственных стандартов и приоритетов в культуре, когда костюм является знаком территории, этноса, статуса его носителя. В целом созданная нами экспериментальная реплика головного убора с подвесными украшениями отвечает реальной модели андроновского головного убора.

Женский головной убор мог быть и кожаным, при этом сохранялся стиль декоративного убранства (рис. 18). Модель андроновского кожаного головного убора конической формы была сшита из четырех клиньев и декорирована орнаментом в алакульской стилистике (мог. Алыпкаш, Северо-Казахстанская обл.) (Там же, с. 38). Возможен вариант головного убора в виде налобной повязки с подвесными украшениями (Куприянова, 2008, с. 79, рис. 2).

Жилет/куртка. Реконструкция и исполнение. Другой элемент костюма, который восстанавливается на основе фрагментов плетеного текстиля – это жилет/куртка (мог. Лисаковский V, курган 1). Он был сшит из полос тесьмы красного цвета разных оттенков, то есть изделие имело полихромный, красноватый колорит. Основное полотно было сшито из тесьмы светло-розового цвета, украшено красновато-коричневой вышивкой и тесьмой того же цвета по подолу, а с изнаночной стороны – красной тесьмой, изнутри была подшита тканью серого цвета басонного ткачества. При воссоздании модели реплики жилета/куртки использовались широкие полосы сплетенной вручную тесьмы. Готовое изделие имеет вид короткого распашного жилета из плетеного однослойного полотна (археологизированный текстиль был трехслойным). Низ жилета – это концы тесьмы, распущенные в виде бахромы. Левая и правая полочка были расшиты плетеным шнуром красного цвета орнаментом в виде ромба. Из-за сложности исполнения полученная реплика только в общих чертах напоминает реальное изделие.

Андроновская одежда. Вполне возможно, что костюм из плетеного полотна ввиду трудоемкости своего изготовления мог использоваться только в ритуальных целях. Например, он надевался на умершую женщину во время исполнения погребального или другого обряда. Значимые детали, такие как головной убор, могли существовать в единичных экземплярах. Насколько одежда из плетеного полотна была распространена в повседневной жизни андроновской женщины – сказать трудно. Поскольку основные знания об андроновском костюме базируются на свидетельствах из погребений, которые по предметному содержанию большей частью относятся к миру ритуалов.

16. Андроновтық киім: көйлек және шашбауы бар бас киім. Жезқазған тарихи-археологиялық музейі. Қайта жаңғыртпа. Э.Р. Усманованың фотосуреті

Андроновский костюм: платье и головной убор с наконником. Жезказганский историко-археологический музей. Реконструкция. Фотография: Э.Р. Усманова
Andronov costume: dress and headpiece with the hair decoration. Zhezkazgan historical and archaeological museum. Reconstruction. Photo: E.R. Usmanova

Платье, скорее всего, шилось из станковой ткани. Декор в виде бусин или мелких бляшек, который сохранился по вырезу горловины, подолу платья и обшлагам рукава указывает на наличие женского платья в погребении. Можно говорить лишь о модели-реконструкции андроновского платья, так как археологически оно практически не фиксируется. За идею его покроя можно принять архаичный покрой среднеазиатской нераспашной одежды туникообразного покроя (Сухарева, 1979, с. 79). Судя по остаткам ткани под браслетами, можно считать, что длина рукава доходила до запястья. Браслеты могли играть роль зажимов для рукавов (Куприянова, 2008, с. 134, фото 19). Длина платья доходила до колен или середины голени: в этих местах находились бусины и нашивные бляшки. В погребении могильника Джангильды V на костях ног сохранились очертания декора в форме ромба из бусин, нашитых, видимо, по подолу платья (Шевнина, 2002, с. 115, рис. 2).

Вырез платья, по всей видимости, был горизонтальным и широким, что позволяло голове легко проходить через него. Горизонтальный ворот мог стягиваться ремешком или шнуром. Пастовые бусины, фиксируемые в районе шеи, чаще всего располагались полукругом или зигзагом. Хотя возможен и другой вариант оформления ворота. Ширина тканого полотна, скорее всего, соответствовала ширине ткацкого станка: около 40–50 см. Платье могло сшиваться из четырех полотнищ обметочным швом, который используется для обработки края ткани и одновременного соединения срезов ткани. Для избегания трения с кожей при ношении шерстяной ткани швы прошивались с лицевой стороны по бокам, и центральным линиям. В районе груди оставался вертикальный разрез для головы. Рукава сшивались из сложеного вдвое полотнища и пришивались в районе плеча. Они могли украшаться подвесками из клыков и ракушек, по обшлагоу расшивались бусинами. Платье получалось со спущенной проймой. В целом оформился собирательный образ-модель платья на основе археологических свидетельств из разных андроновских погребений Урало-Казахстанских степей.

Одна реплика андроновского платья была сшита из конопляной ткани серого цвета, полотняного переплетения ручного ткачества, которая была окрашена в красный цвет (рис. 18). Другая реплика была сшита из этой же ткани серого цвета, но без окрашивания (рис. 16). Мы можем предположить, что кроме шерстяных тканей андроновские ткачихи могли ткать и полотна из волокнистых растений, которые росли в этой местности: конопля и крапива (<http://www.>

17. Бет-жақтық салпыншағы бар андроновтық бас киім, құлақ сырғалары және бір жарым айналымды салпыншақтар. Қайта жаңғыртпа. Балькты қорымы. И.В. Рудковскийдің суреті

Андроновский головной убор с челюстно-лицевой подвеской, ушные серьги и подвески в 1,5 оборота. Реконструкция. Могильник Балькты. Рисунок: И.В. Рудковский
Andronov headpiece with maxillofacial pendant, earrings and pendants of 1.5 turns. Reconstruction. The burial ground Balykty. Figure: I.V. Rudkovsky

vedamost.info/2012/11/blog-post_7762.html. Одежда из крапивы). В процессе разрушения изделия из них могли не сохраниться.

Обувь, по всей видимости, была в основном, кожаной. Хотя возможен вариант зимней обуви из войлока. Фрагменты кожаных нитей и ремней часто фиксируются в металлических обоймах, в бусинах, которые украшали обувь. По материалам находок фрагментов обуви из андроновских могильников можно говорить о ее двух видах: полусапожки (в этом случае бусины, обоймы фиксируются на костяке на уровне середины голени); мягкие башмаки, собранные у щиколотки и затянутые ремешком (Куприянова, 2008, с. 101). Для изготовления реплики был взят кусок кожи, согнутый пополам размером 40×40 см и по нему вырезан контур ступни. Полученная деталь была закреплена по тыльной стороне стопы кожаным шнуром через дырки, пробитые пробойником, на уровне щиколотки продернут кожаный ремешок. Поверхность изделия с тыльной стороны стопы была декорирована бусинами, бляшками и пронизьями (рис. 20, 21).

Аксессуары. Стиль андроновского женского костюма характеризует аксессуар в виде сумочки. Фрагменты кожаной сумочки, в которой находилось шесть сверленных клыков диких животных, уложенных в два ряда, были найдены в могильнике Нуртай (курган 10, мог. 2) (Усманова, 2010, с. 83). Скорее всего, этот аксессуар часто присутствовал в оформлении костюма, но по причинам археологического разрушения, плохо сохранился в погребениях.

Украшения, ювелирные гарнитуры. Женский андроновский костюм обладал ярко выраженным декоративным характером. Именно украшения из различных материалов определяют эстетику женского андроновского костюма, его неповторимый стиль среди других костюмов эпохи бронзы. В данном контексте представляется общее описание ювелирного каркаса андроновского женского костюма. Основной материал изготовления: бронза, золото, фаянс. Использовались подвески и природного происхождения: ископаемые ракушки, позвонки рыб (рис. 22), клыки диких животных.

По месту своего ношения украшения делятся на головные, шейно-грудные, ручные и ножные. К

18. Тоқымашы андроновтық-әйел. Жинақталған бейне. Қайта жаңғыртпа. Алматы қаласының тарихы музейі.
Э.Р. Усманованың фотосуреті
Андроновская-женщина ткачиха. Собрательный образ. Реконструкция. Музей истории города Алматы.
Фотография: Э.Р. Усманова
Andronov's female weaver. Collective image. Reconstruction. Museum of the History of Almaty. Photo: E.R. Usmanova

головным украшениям относятся: накосные украшения, челюстно-лицевые подвески, подвески в 1,5 оборота, височные кольца, серьги, бляшки, спиралевидные подвески (рис. 23, 24). И, конечно же, декоративная ювелирная «мелочь» в виде бусин, пронизок, бляшек, подвесок из клыков и ракушек.

Шейно-грудные гарнитуры — это гривна, ожерелья, бусы. Гривна (прут или выпукло-вогнутая пластина) относится к категории шейного украшения, в отличие, от бус и ожерелья, которые занимают два яруса — шею и грудь. Ожерелья, собранные из пастовых-

фаянсовых, каменных бусин, подвесок крестообразной формы, пронизей — имеют различные вариации и цветовую гамму. Фаянсовые бусины, пронизи белого, голубого, серого цветов во всевозможных комбинациях с подвесками, каменными бусинами составляли, пожалуй, одну из ведущих позиций в архитектонике андроновского женского костюма.

Ручные украшения являются самым распространенным видом в андроновском ювелирном каркасе (рис. 25). Даже дети (девочки) хоронились с браслетами, при этом чаще всего они не имели других характерных

19. Андроновтық әйелдің жерлеу ескерткішінің жаңғыртпасы. Жоғарғы Тобылдағы Лисаковск тарих және мәдениет музейі. Э.Р. Усманованың фотосуреті
 Реконструкция погребения андроновской женщины. Лисаковский музей истории и культуры Верхнего Притоболья. Фотография: Э.Р. Усманова
 Reconstruction of the burial of Andronovo women. Lisakovsky Museum of History and Culture of the Upper Tobol. Photo: E.R. Usmanova

женских украшений: наконечников, серег, перстней и т.д. Браслеты различаются по оформлению окончаний: со спиралевидными завершениями; с завершениями овальной формы. Двухщитковые перстни со спиралевидными концами являлись выразительным элементом ручных украшений.

Ножные украшения как правило не являлись самостоятельным отдельным украшением, а относились к деталям одежды. Низки бусин, подвески из клыков, пронизи, подвески, декорировали вверх обуви или низ штанов (?).

Алакульский и федоровский головной уборы. Реконструкция головной убора, его декора и текстильной основы, в основном, демонстрирует алакульскую традицию костюма, которую мы именуем в общем контексте наших рассуждений андроновской. При этом существовала оригинальная манера оформления головной гарнитура в федоровской культурной традиции. Ушные комплекты, основу композиции которых составляют подвески в 1,5 оборота, известны в погребениях восточной провинции распространения памятников андроновско-федоровского культурного облика: могильники Фирсово XIV, Рублево VIII (равнинный Алтай), Кенжеколь I (Павлодарское Прииртышье) (Кирюшин и др., 2006, с. 33–44; Позднякова, 2000, с.

47–53). В федоровском варианте головных украшений желобчатые подвески в 1,5 оборота закреплялись в продырявленные отверстия ушной раковины при помощи кожаного шнура, продернутого сквозь них, фиксируясь лапчатыми подвесками или пронизями (рис. 26). Такой ушной гарнитур мог быть самостоятельным головным украшением или крепиться к головному убору (рис. 27, 28). Ушные аксессуары свидетельствуют о наличии пирсинга как украшения тела в культурах степных сообществ эпохи бронзы, который определялся его религиозно-магическим значением.

Андроновский костюм как знаковая система постулатов мировоззрения эпохи бронзы. В замечательной работе П.Г. Богатырева о знаковой сути моравского костюма, определен основной тезис о костюме как тексте, в котором кроется вся информация о его владельце (Богатырев, 1997, с. 307). Понимание функций украшений — эстетическая, религиозно-магическая функция знака половозрастной и территориальной группы, социальной дифференциации, и связи «одежда – знак» — дает возможность интерпретировать элементы андроновского костюма.

Головной убор маркирует верх, обувь маркирует низ. Это своего рода «небо и земля» одежды. Видимо, символика головного убора и обуви исходит из «небесного и земного» сути их содержания. В андроновском костюме только головной убор и обувь обильно украшались всевозможными декоративными деталями. Это были главные, эстетически ударные элементы комплекта андроновского костюма. Полотно платья служило символической вертикалью, которая объединяла головной убор и обувь в единую семантическую композицию. Дизайн головного убора определялся его символическим значением в костюмном ансамбле. Тем более, что в обрядовом костюме (по всей видимости, именно таковым являлся женский костюм в андроновском погребальном обряде), головной убор, отодвигая практическую функцию на второй план, отдавал предпочтение религиозно-магической, соотносимой с охранной магией матери и ребенка, женской фертильности (Гаген-Торн, 1960, с. 139, 143).

Весь дизайн андроновского головного убора подчиняется культу плодородия. Форма подвесок: растение – лист, ромб – женское начало. Красный цвет шерсти – это цвет крови. Наконечник с шумящими подвесками в виде листа по своей форме напоминает образ дерева: воплощение идеи о живом, растущем, плодоносящем. Шум, звон, издаваемый при ходьбе подвесками, очевидно, был призван отпугивать злые силы. Наконечное украшение индексировало возрастные группы. По археологическим данным в детских погребениях украшение для волос в его металлическом облике отсутствует. Наконечник появляется в головном уборе подростков (12–14 лет) и присутствует у захороненных женщин в возрасте до 20–25 лет.

Архетип «головной убор с наконечником» и этнографические параллели. Покрытие волос со стороны спины связывается с моментом вступления в брачный возраст или непосредственно в сам брак. Смена головного убора символизирует смену социального статуса «незамужняя – замужняя женщина». Спрятать волосы – означает защитить их по законам магии. Волосы символично ассоциируются с растительностью, с понятием плодородия (Гаген-Торн, 1933, с. 76–88). «Головной убор женщины должен уяснить место и указать социальную роль, занимаемую ею в обществе. Отличие

девичьих головных уборов от женских, состоит в том, что женские головные уборы всегда и непременно стремятся закрыть волосы женщины, в то время, как девичьи остаются открытыми. <...> Социальное, а не практическое значение головного убора ярче всего сказывается на ритуальном значении его в свадебной обрядности. Обряд перемены убора и прически – один из центральных моментов свадьбы» (Гаген-Торн, 1960, с. 139, 143).

Головной убор с накосником был обязательным элементом костюма девушки достигшей брачного возраста и молодой женщины у казахов, марийцев, карел, мордвы, удмуртов, татар, башкир. Например, татарские чулпы – звенящие подвески к косам и накосники, которые имеют в своей основе полосу материи (или матерчатый чехол) с нашитыми на нее монетами, бляхами, ракушками, бусинами (Суслова, 1980, с. 30). Старинные женские головные уборы (узбеки, таджики, туркмены, казахи, каракалпаки, киргизы, уйгуры) обязательно имели накосник (Сухарева, 1954, с. 304). Наиболее архаичным видом накосника в головном уборе среднеазиатского костюма считается длинный накосник, сшитый в виде мешочка с открытым низом или полосы ткани, богато украшенный вышивкой монетами, бусинами, кораллами. Накосник имел вид хвоста куйрук и был длиной около одного метра. Он крепился к шапочке или был цельнокроеным вместе с убором. Такой головной убор принадлежал девушкам-невестам и молодым женщинам, и, как правило, носился до рождения первого ребенка: у казахов – саукеде, у киргизов – чачкап, у каракалпаков, узбеков, таджиков – кулуп (Тохтабаева, 2005, с. 99).

Украшения для кос являлись обязательным элементом традиционного женского костюма у ненцев, хантов, манси, кетов, алтайцев. Накосник маркировал достижение половой зрелости у алтайцев, и если девушка не выходила замуж, она продолжала носить накосник всю свою жизнь (Клюева, Михайлова, 1988, с. 105–128). Головные уборы с вышитыми накосными украшениями есть в традиционном костюме молодых женщин балканских народов (Босния-Герцеговина, Сербия, Болгария). У калашей, живущих в горах Гиндукуша, на границе Пакистана, яркие вышитые геометрическим орнаментом накосники украшают все возрастные группы, кроме детской (https://www.academia.edu/s/af3df61268/cap-horse-tail-similarities-in-caps-of-balkan-central-asia-kalash-and-caddo-indians#comment_400973).

Головной убор с накосником отражает самые главные моменты в женской жизни: невеста, замужество, рождение детей. Основной жизненный цикл женщины, который существует в культуре всех народов. Вселенский и глобальный паттерн, связанный с главным предназначением женщины – это рождение детей. Магическая функция его – это оберегать, защищать женщину. Волосы – это ассоциация с растительностью, с плодородием, с женской фертильной силой (Гаген-Торн, 1960, с. 139, 143).

По всей видимости, формирование этого архетипа в женском костюме было положено в эпоху бронзы, в культуре андрона. Головной убор с накосником существует и по сей день, сохраняя свой символический приоритет в традиционном женском костюме. Устремленный вверх, соединяющий небо и землю через тело своего носителя – он статусное явление. Этот знаковый контент родился еще в те времена, когда

20–21. Андроновтық аяқ киім. Жаңғыртпа. Э.Р. Усманованың фотосуреті
Андроновская обувь. Реконструкция. Фотография: Э.Р. Усманова
Andronov's shoes. Reconstruction. Photo: E.R. Usmanova

по образному выражению Зенона Косидовского «солнце было богом» и остался жить навсегда в женском костюме.

Лицевая подвеска – символика и стиль андроновского костюма. Этот вид ювелирного гарнитура можно рассматривать как самостоятельный текст, с зашифрованным знаковым кодом. Цепи подвесок отличаются друг от друга по орнаменту на бляшках. В самой цепи могут встречаться бляшки, имеющие один и тот же орнамент. Каждая челюстно-лицевая подвеска сохраняет индивидуальность в представлении орнаментальных мотивов. Кроме того, фиксируется количественная сторона такой индивидуальности – количество бляшек в цепи варьирует от пяти до одиннадцати. Самое распространенное количество бляшек в цепи – девять (семь экземпляров). Орнамент, за исключением свастики, проштампованной на бляшках, встречается на других предметах андроновской культурной традиции редко (рис. 29, 30).

Если следовать общим принципам семантики костюма (индексация возраста, социального положения, этнокультурного происхождения, магическая функция), то знаковая сущность лицевой подвески представляется в этом знаковом коде. По орнаментальному содержанию можно выделить несколько групп бляшек, на которых изображены: концентрические окружности (две вариации); крестообразные фигуры (семь вариаций); астральные фигуры – звезд (пять вариаций); природные объекты – дерево, волна; абстрактные. Орнамент бляшек-оберегов – круг, спираль, крест – это распространенные знаки Земли, Вселенной (Усманова, 2010, с. 83–93).

Концентрические окружности – наиболее излюбленный мотив на бляшках. Второй элемент по популярности – это крестообразная фигура с вариациями. Сюда отнесена и свастика, сегнерово колесо, и знак, поразительно напоминающий план буддийского храма – это крест с круглой и квадратной фигурой в центре. Так называемые «мальтийский» и «тевтонский» средневековые кресты, оказывается, были известны еще с андроновских времен. Астральный символ представлен звездой с вариациями по количеству лучей-окончаний. Среди других орнаментов есть символическое изображение объектов природы: дерево, волна. Абстрактные фигуры (х-образные и петлеобразные), вероятно, также имеют определенное значение, смысл которых трудно соотносить с современными понятиями и символами.

Знаковое понимание костюма, его элементов и орнаментики, позволяет рассматривать челюстно-лицевую подвеску как текст со своим сообщением и значением. Круг, квадрат, треугольник в андроновской орнаментальной стилистике в различных вариациях создают рисунок внешнего нашего мира, который наблюдается каждый день. Бляшки лицевой подвески имеют правильную круглую форму. В сочетании с фигурой квадрата и креста возникает общеизвестный образ мандалы, что в переводе с санскрита означает «круг». Круглая бляшка заключает в себе орнамент, четко выраженный в своем значении. Круг – есть форма, наиболее распространенная в природе. Бляшка играет некую роль плоскости для демонстрации символов, которые отвечают в андроновском «коде» за реализацию представлений о картине мира. Бляшка объединяет в себе и сущность формы, и содержание, зрительно передавая зашифрованный смысл, вложенный в «андоновскую мандалу».

Универсальный характер этих знаков позволяет предположить некую систему символов. В ней представлены сакральные идеи, которые становились понятными каждому андроновцу, стоило ему только взглянуть на их символическое воплощение. Основная суть этих идей восходит к солярному культу, культу плодородия и проявлению магических функций оберега. На круглой поверхности бляшки присутствуют различные фигуры-образы. И она, аккумулируя в себе их магический смысл, становится подобием вселенской идеограммы. Символические фигуры зрительно передают зашифрованный смысл, который создает особые взаимоотношения между ним и тем, кто носит это вещь и тем, кто созерцает эту вещь.

Как любое женское украшение андроновская лицевая подвеска обладала всеобщей ценностью оберега женского плодородия. В данном контексте уместно привести замечание С.В. Зотовой о фигурах в андроновской орнаментике как о родовых знаках (Зотова, 1965). Орнамент на бляшках в большинстве своем не повторяется в композициях на сосудах. По всей видимости, это особенность относится к демонстрации сферы сакрального, праздничного и ритуального. Только на бляшках «живут» астральные знаки, прообразы «мандалы», изображения крестов и деревьев, возможно, присутствует и пространственная модель мира. Знаки на бляшках передают информационную сущность культурного кода, присущего мировоззрению андроновского социума.

Заключение. Реконструкция древнего костюма – это процесс многоэтапный, в котором участвуют и археологи, и реставраторы, и художники, и реконструкторы. Каждый имеет свои задачи. Основная суть сводится к общей цели: создание модели подлинной вещи, которая существовала в реальной культуре. Аутентичность полученной реплики зависит от многих параметров. Сюда входит наличие оригинального сырья, навыки и умения исполнителя, знание древних технологий, экспериментальный навык, и конечно же изначально хороший анализ и реставрация археологического объекта, который и позволяет делать реконструкцию. В нашем случае реконструкции мы можем говорить о модели, сделанной в стиле и по мотивам андроновского костюма, которая демонстрирует основные достижения эпохи бронзы в области ткацких технологий и конструирования женской одежды.

Выполненные реплики андроновского костюма – головной убор, платье, обувь – выставлены в экспозициях музеев Казахстана: Лисаковский музей истории и культуры Верхнего Притоболья (рис. 19), Жезказганский историко-археологический музей (рис. 15), музей истории города Алматы (рис. 18). Они демонстрируются в разном культурном контексте. Лисаковский музей – это реконструкция андроновского ритуала погребения. В погребальный ящик из каменных плит помещен женский манекен, одетый в полный комплект костюма: головной убор с накосником и челюстно-лицевой подвеской, платье, обувь, украшения (рис. 19). В Жезказганском музее костюм представлен с акцентом на показ платья и головного убора (рис. 11–15). В экспозиции музея истории города Алматы – это художественная панорама, где главным действующим лицом является фигура андроновской женщины-ткачихи в костюме (рис. 18).

Авторы-исполнители реплик: О. Евстигнеева, Т. Кунина, Л. Когай, А. Цехмайструк, Е. Калинкина, М. Мослиенко (Караганда), Е. Исатаев (Жезказган), С. Каратаева, Н. Жилыева (Лисаковск), С. Пожарский (панорама, Алматы), Р. Салимов (Владимир), научно-реставрационная лаборатория «Остров Крым» (Алматы). Реставраторы и специалисты по ткацким технологиям: О. Ченченкова (Екатеринбург), О. Орфинская, В. Голиков (Москва).

Тайны ремесла творчества выражены в поэтических строчках Анны Ахматовой:

Когда б вы знали, из какого сора
 Растут стихи, не ведая стыда,
 Как желтый одуванчик у забора,
 Как лопухи и лебеда <...>

Замечательный труд коллег позволил представить андроновский костюм женщины в прекрасной эстетике эпохи бронзы. Из потемневших фрагментов текстиля, из разорванных временем бус, из бронзовых, покрытых патиной гарнитуров, реконструирован костюм, который знакомит современного человека с магией созидания культуры Великой степи.

Литература

Ахинжанов С.М., Макарова Л.А., Нурумов Т.Н. К истории скотоводства и охоты в Казахстане. – Алма-Ата: Галым, 1992. – 218 с.

Богатырев П.Г. Вопросы теории народного искусства. – Москва: Искусство, 1971. – 544 с.

Гаген-Торн Н.И. Женская одежда Поволжья. Материалы к этногенезу. – Чебоксары: Чувашское государственное издательство, 1960. – 230 с.

Гаген-Торн Н.И. Магическое значение волос и головного убора в свадебных обрядах Восточной Европы // СЭ. – 1933. – № 5/6. – С. 76–88.

Зотова С.В. Ковровые орнаменты андроновской керамики // Новое в советской археологии / МИА. – № 130. – Москва: Наука, 1965. – С. 177–181.

Кадырбаев М.К., Курманкулов Ж. Культура древних скотоводов и металлургов Сары-Арки. – Алма-Ата: Галым, 1992. – 247 с.

Кирюшин Ю.Ф., Позднякова О.А., Папин Д.В., Шамшин А.Б. Коллекция металлических украшений из погребений андроновского комплекса могильника Рублево-VIII // Алтай в системе металлургических провинций бронзового века / Отв. ред. С.П. Грушин. – Барнаул: Изд-во АГУ, 2006. – С. 33–44.

Клюева Н.И., Михайлова Е.А. Накосное украшение у сибирских народов // Материальная и духовная культура народов Сибири. Сборник МАЭ – Т. XLII. – Ленинград: Наука, 1988. – С. 105–128.

Куприянова Е. Тень женщины: женский костюм эпохи бронзы как «текст» (по материалам некрополей Южного Зауралья и Казахстана). – Челябинск: ООО «Авто Граф», 2008. – 244 с.

Орфинская О.В., Голиков В.П. Экспериментальное исследование текстильных изделий из раскопок могильника Лисаковский II // Костюм женщины эпохи бронзы Казахстана. Опыт реконструкций / Приложение 1. Караганда – Лисаковск, 2010. – С. 114–124.

Позднякова О.А. Проблема интерпретации погребений женщин с головными уборами (по материалам андроновского комплекса могильника Фирсово-XIV) // Наследие древних и традиционных культур Северной и Центральной Азии. – Новосибирск: Изд-во НГУ, 2000. – Т. III. – С. 47–53.

Полосьмак Н.В., Баркова Л.Л. Костюм и текстиль пазырыкцев Алтая (IV–III вв. до н.э.). – Новосибирск: ИНФОЛИО, 2005. – 232 с.

Сосновский Г.П. Древнейшие шерстяные ткани Сибири // Проблемы истории докапиталистических обществ. – 1934. – № 2. – С. 92–96

Суслова С.В. Женские украшения казанских татар середины XIX – начала XX в. – Казань: Наука, 1980. – 128 с.

Сухарева О.А. Опыт анализа покроев традиционной «туникообразной» среднеазиатской одежды в плане их истории и эволюции // Костюм народов Средней Азии. – Москва: Наука, 1979. – С. 77–103.

Тохтабаева Ш.К. Серебряный путь казахских мастеров. – Алматы: Дайк Пресс, 2005. – 474 с.

Усманова Э.Р. Костюм женщины эпохи бронзы Казахстана. Опыт реконструкций. – Караганда – Лисаковск, 2010. – 176 с.

Чернай И.Л. Текстильное дело и керамика по материалам из памятников энеолита-бронзы Южного Зауралья и Северного Казахстана // Энеолит и бронзовый век Урало-Иртышского междуречья: Межвуз. сб. – Челябинск, 1985. – С. 93–109.

Ченченкова О.П. Реставрация женского украшения в косу – накосника // Костюм женщины эпохи бронзы Казахстана. Опыт реконструкций / Приложение 2. Караганда – Лисаковск, 2010. – С. 125–132.

Шевнина И.В. Опыт реконструкции женского погребального костюма по материалам могильника эпохи бронзы Джангильды V // Изучение памятников археологии Павлодарского Прииртышья. Сборник научных статей. – Павлодар: НПФ «ЭКО», 2002. – С. 113–118.

Интернет-ресурсы

Jadranka Ahlgren. https://www.academia.edu/s/af3df61268/cap-horse-tail-similarities-in-caps-of-balkan-central-asia-kalash-and-caddo-indians#comment_400973. Интернет-ресурс. Дата обращения 22.02. 2018

http://www.vedamost.info/2012/11/blog-post_7762.html. Одежда из крапивы. Дата обращения 02.05. 2019

ANDRONOV COSTUME OF THE ERA OF BRONZE (RECONSTRUCTION OF WEAVING TECHNOLOGY AND DESIGN OF CLOTHING ACCORDING TO MATERIALS OF BURNINGS OF NORTH AND CENTRAL KAZAKHSTAN)

E.R. Usmanova

Archaeological evidence of the technology of manufacturing woolen textiles. Textile samples (fragments of woven braid and fabric, cords, threads) belong to woolen products from burials of the Andronov community of the 2nd millennium BC. For the first time fragments of woolen fabrics and products from the Andronovo burials of Siberia were described by G.P. Sosnovsky (Сосновский, 1934, p. 92–96). The nature of textiles in the products was different: from strips of woven or crocheted lace, and then sewn into a single canvas, to fragments of fabric woven by the method of weaving. The relatively good preservation of archaeological textiles made it possible to restore the style of the headgear (braid in a spiral cone in a hat) and some details of the dress (sleeve cuff). Findings of woven textiles in the Alakul burials of the monuments of the Lisakovsk District (Kazakhstan, Kostanay Region, Taranovsk District, Lisakovsk) were another resource for studying textile technologies of the Bronze Age (Орфинская, Голиков, 2010, p. 114–118).

The manufacturing process of textiles begins with the receipt of wool. Findings of bones in the cultural layers of the settlements, in the sacrificial complexes of burial grounds, indicate that the sheep occupied one of the leading places in the Andronovo herd by the number of individuals (Ахинжанов, Макарова, Нурумов, 1992, p. 175–177).

Characteristics of textile fibers of Lisakovsk samples gave us the information that high-quality fine wool was used in weaving (Орфинская, Голиков, 2010, p. 114–118). The material for hats from the burial grounds of the Minusinsk depression was wool of coarse-haired and fine-fleeced sheep (Сосновский, 1934, p. 92–96). It is possible that the Andronovs bred a sheep close to the merino breed, which gives a long down, allowing a thin, but durable thread to spin. Shear a fine-fleece sheep once a year (April – May), and coarse-haired sheep — twice a year (in spring and autumn). Haircut is a layer, which is called the rune. The myth of the Golden Fleece could be a fact and a reflection of the real trips of the Greeks in search of a source of quality wool.

After the wool is freed, several more processing steps are carried out, with the help of which, it is finally cleared from rubbish and divided into fractions using carding. For example, Lisakovsky textiles are made of good carding wool.

Usually the coat dyes after spinning. But in the case of Lisakovsky textile, the color occurred before the spinning process in the form of raw materials, which is confirmed by not their import origin, but by the fact of the local dyeing and the manufacture of woolen threads for weaving. Three main dyes of *Rubia tinctorium* madder or another variety of madder from the genus *Rubia*, or bedstraws from the genus *Galium*, were found: pseudo-

purpurin, purpurin, alizarin (Орфинская, Голиков, 2010, p. 124, table. 4). Krapp is one of the oldest plant-based paints of red color, extracted from the roots of dye madder (*Rubia tinctorium* L.). The coloring substances of krapp are alizarin and purpurin. Marena dyed fabrics in Ancient Egypt, China, Persia, Central Asia, in early medieval France, Britain, Scandinavia.

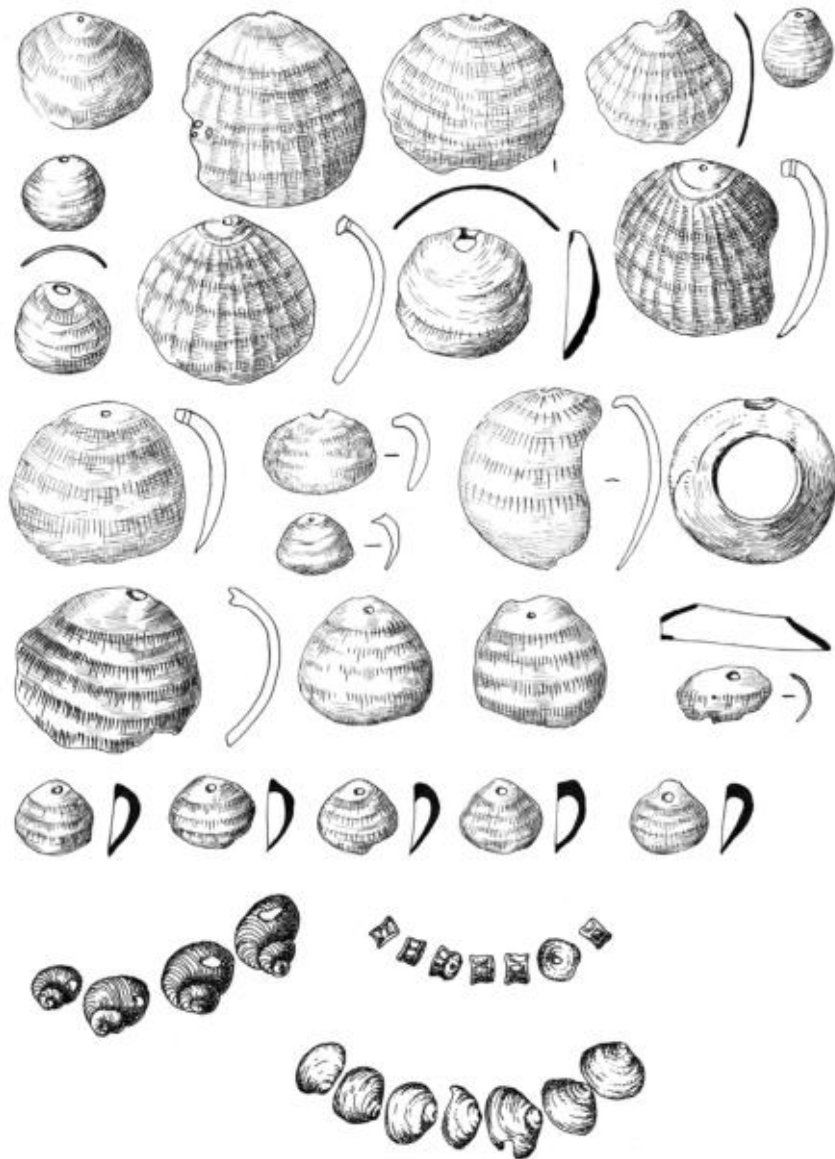
Dyeing with madder is a complex chemical process, which can be done without the use of mordant to fix the paint on the fiber. “Andronov” wool is notable for the high quality of dyeing. (Орфинская, Голиков, 2010, p. 114–118). Obviously, the Andronovs knew the property of plants of the madder family to dye fibers in red. At the same time, the wool was dyed in all shades of red from dark red to pink. Apparently, there was a stable tradition of the presence of red in the color of the suit. It is noteworthy that raw materials and yarn were dyed with madder on a fairly large area of Andronovo community distribution. Most likely, local species of madder and bedstraws were used. The genus *Rubia* madder in Kazakhstan is known in the amount of eight species (Ibid.).

The last and almost the main step in the technological chain of transformation of wool raw material into a thread is spinning. It was one of the main household crafts in the Bronze Age. For spinning, you need a spindle - a wooden rod, on the lower end of which a spindle is mounted - a flywheel that provides uniform rotation. The finds of the spindle-wheels (stone, bone, ceramic) are known in the cultural layers of the Andronov settlements (Кадырбаев, Курманкулов, 1992, p. 170). Andronov spinners could spin yarns of two orders: single, double, which indicates their spinning skill (Орфинская, Голиков, 2010, p. 114–118).

Wicker Textiles. Weaving is one of the oldest production processes, which made it possible to obtain finished products, not only for household purposes but also utilitarian, which are intended for an artificial covering of the body. Weaving and weaving are closely interconnected according to their technological methods. In essence, weaving is the process of weaving threads on any device: frame, sticks, planks, loom. And weaving is, first of all, a manual search of a thread.

According to its characteristics, woven braid is different from knitted fabric that knitted or crocheted. A woven braid does not unfold as easily as a knitted one, and its length must initially be aligned with the length of the thread used. The band of the braid can easily be divided in width, due to the division of the threads equally.

During the reconstruction of the costume, we had mainly samples of braid from the headgear and the jacket. (могильники Лисаковский I, II). The fabric was sewn from woven strips of braid, which was the textile basis of the product. Apparently, the phenomenon

22. Жынысты қабыршақтардан жасалған салпыншақтар. Балық омыртқаларынан жасалған ашекейлер. Андроновтық мәдени дәстүр. Солтүстік-шығыс және орталық Сарыарқа, Павлодарлық Ертіс бойы. Р.А. Глуховтың суреті
 Подвески из ископаемых ракушек. Пронизи из позвонков рыбы. Андроновская культурная традиция. Северо-Восточная и Центральная Сарыарқа, Павлодарское Прииртышье.
 Рисунок: Р.А. Глухова
 Pendants made of fossil shells. Penetrate from the vertebrae of the fish. Andronov cultural tradition. North-East and Central Saryarka, Pavlodar Irtysh. Figure: R.A. Glukhov

of woven textiles, which is witnessed archaeologically in the Bronze Age, is, by the way, just like weaving itself, a kind of Andronov creative and technological achievement in costume creation. Later, the idea of obtaining a whole cloth for a product by the method of stitching strips of cloth spreads in the practice of nomadic cultures. In such a manner — sewn strips of fabric in a horizontal direction — panels of skirts from burial grounds on the Ukok plateau are made (Полосьмак, Баркова, 2005, p. 62–64).

Lisakovsk textile presents all types of weaving that preceded weaving on the machine. Among its fragments, there is a sample executed on planks. It is possible that by its technical methods, manual weaving on planks also preceded weaving on a loom. By the way, is not this historical fact in the development of weaving technology reflects the myth of the rivalry between Athena and Arachne, which was turned into a spider, always weaving its networks ?!

Weaving textile. Andronovites apparently had the simplest weaving device. It is possible that two types of loom coexisted simultaneously: vertical and horizontal. Each of them was used for the manufacture of fabrics of different quality (oral communication by T.N. Krupa, textile restorer, YMAI international research laboratory, Pavlodar). Textile prints on the walls of the vessels indicate that already in the early Andronov time semi-weaving textiles with plain weave were developed, and the vessels were formed on a blank covered with such a fabric (Чернай, 1985, p. 109).

Nonwoven textile. Felt refers to this type of textile. Obviously, Andronovs could use felt in sewing their winter clothes, since wool was the main raw material for making clothes. And Andronovs, apparently, knew the ability of wool to felting. Unfortunately, felt is poorly preserved in burials. Its fragments were found in the form of gravestone canopies and bedspreads in Alakul burials (grave Lisakovsky II, building 10). This fact indicates the existence of felting in the Andronov economic environment and, possibly, the presence of non-woven clothing in the wardrobe of the Bronze Age.

And so, possessing knowledge of weaving technology and craft skills, Andronov people sewed their clothes from woven, woven textiles and felt. How did the Andronovs dress? Reconstruction of Andronov clothing is based mainly on material evidence from female burials. How different was the ritual clothing (if it was in the funeral rite) from everyday clothes? Were there differences in design and style between them? Or “in what they went, in that they buried.” It is not yet possible to answer these questions. One thing is clear, the Andronovs buried their dead in clothes.

Headdress. Design and manufacture. The main element of the Andronov women’s costume is a headdress, which was distinguished from the rest of the costume by the rich decoration with metal parts, beads, pendants of natural forms. Due to the saturated metal decor, the textile or leather base of the women’s headgear in some cases has been preserved.

The headpiece was made of leather or woven / knitted fabric, and, most likely, had the form of a hat or headband. Fragments of the decor of hats are well preserved in the burials of the cemeteries Bozengen, Lisakovsky, Bestamak, Satan, Tokanai (fig. 1, 2).

On the basis of archaeological data, two types of headgear are distinguished: the first type - with a set of hanging ornaments; 2nd view - without it. It is the pendant ornaments -

23–24. Бір жарым айналымды салпыншақ және самай сақиналары. Қола, алтын. Лисаковск I қорымы. Э.Р. Усманованың фотосуреті
 Подвески в 1,5 оборота и височные кольца. Бронза, золото. Могильник Лисаковский I.
 Фотография: Э.Р. Усманова
 1.5-turn pendants and temporal rings. Bronze, gold. The burial ground Lisakovsky I.
 Photo: E.R. Usmanova

the mantle and the maxillofacial pendant made of plaques - that determine the main style orientation of the Andronov costume. They are found separately in the headdress, but rare cases are known when they are combined in jewelry. Based on the found fragments of woven braid and jewelry decor, a replica model of a headdress was recreated (burial ground Lisakovsky I). Due to the reasons of an objective nature - the lack of suitable raw materials and experience of carding, spinning, dyeing wool - we abandoned the idea of an experiment to restore the full technological process in making a replica. We limited ourselves to weaving braids from a factory woolen thread 1 mm thick of red-burgundy color for one headdress, and red for another headdress. Before weaving, it is necessary to calculate and measure the length of the thread. For example, for one meter of finished braid, you need to take a thread slightly longer than 1.5 m. At the same time, it is necessary to ensure that the threads (their number could be up to 26) do not get tangled during weaving: each thread was wound into a ball. Most likely the Andronov weavers had some sort of fixtures for fixing threads. In one case, we used the vertical surface of the back of the chair, to which the skeins of threads were attached. In another case - the horizontal surface of the board, on which nails were tied for tying threads. (fig. 3).

With the skill, the braid weaves fast enough, requiring diligence and patience. The diagonal-plain weave braid, woven of 20 threads, starting from the base, and then up, fit into a spiral and sewn into a conical headpiece up to 25 cm high (fig. 4). The end of the braid remained free and stretched from the crown of the product down to the trimmed decoration (fig. 5, 6). For laying and stitching the braid, a blank (conical-shaped vessel) was used, which made it possible to give the product a rigid shape. The production of the braid up to 20 mm wide up to 6 m long and additional ribbons (diagonal-twill weaving) up to 10 mm wide (total strip length of about 10 m) took about 80 working hours.

In the headdress, according to the method of detailing, two types of oblique ornaments are distinguished: I-type - simple - two / several low beads or strips of clips that end with leaf-shaped / diamond-shaped pendants (fig. 7, 8, 10); The second type - complex - two / several low beads hold a jewelry set of bronze pendants, tubular piercing, clips that end with leaf-shaped / diamond-shaped pendants (fig. 9, 10).

For the manufacture of replicas complex of hair decoration was taken. The details of the hair decoration jewelry were made by cutting out yellow-colored brass from the plate, in accordance with the size and shape of the bronze originals. The ornament is stamped with a chipper. Pasta and bronze beads were imitated with plastic beads. Using two clips, two braids with low beads were additionally attached to the cap in the back of the head. The third - the central braid, lowered from the top of the cap, served as the main strip. The entire metal decor of the mantle was fastened and held by three ribbons of braid, which were mounted as a single unit - a headpiece and a mantle about 60–70 cm long (fig. 11).

High-quality restoration and analysis of the design of the the hair decoration jewelry made it possible to manufacture its replica in detail (Ченченкова, 2010, p. 125–131). When assembling the strings of beads were put in lateral and central braid. They were fastened with threads in the back of the cap, and they hung loose along the length of the braid. Two lateral wide (from 20 fibres), bands, one central wide and two narrow (from 10 fibres), which were additionally fixed under the central thread, were lowered to the bottom of the

main part, dropped to the bottom of the main part of the jewelry composition of the jewelry composition of the hair decoration. All five tapes, together with low beads, were “matched” to the plane of the arched plate. The main transformations with strips of tape were made while fixing the paired pentagonal lines in the knotted lower part. The side carrier strips of the wide braid were bent in half, and the narrow braids were pulled under the curved sides of each pentagonal pierced. The central braid is bifurcated and fixed to narrow ribbons and hidden under an arched plaque. Thus, four narrow ribbons 10 mm wide and up to 140 mm long come out from under the pentagonal piercing. For each, two rows of low beads were made from four pastoviy beads, which were separated by four rows of clips secured to the ribbon (fig. 12–15).

The top of the cap was decorated with hemispheric plaques and a spectacle pendant. Leaf-shaped pendants, which completed the entire composition of the the nakos jewelry, were hung at the ends of the ribbons with threads through the holes in the upper part of the bronze “leaf”. We have described the reconstruction process in detail so that the reader can understand the high level of development of weaving technology in the culture of Andronov craftsmanship (fig. 16).

Another hanging ornament to the headpiece is the maxillofacial pendant (Fig. 17, 18). Such headsets were found in Alakul burials of the Balykty burial grounds (Akmola region), Dzhangildy (Kostanai oblast). This is a chain of round bronze ornamented pendants attached to a woolen braid / leather strap. The number of plaques in the suspension ranges from five to eleven. (Усманова, 2010, p. 61–62). The band or strap was passed through the clips / corrugated holes fixed in one or two rows between the pendants that were fixed in the skull and temples area. When creating the headgear model, a second pendant decoration was attached to the cap in the temple area - the maxillofacial pendant (fig. 19). The decorative combination of two hanging ornaments to the headdress is known from the materials of the Alekseevsky burial ground (Kostanai region) (Ibid.).

The hanging set to the headdress (jaw and maxillofacial pendant) – is the main feature of the style of the Andronov costume, which distinguishes it from the costume of other steppe cultures of the Bronze Age. This is a demonstration of its own standards and priorities in culture, when the costume is a sign of the territory, ethnic group, and status of its carrier. In general, we created an experimental replica of a headdress with pendant ornaments corresponds to the real model of Andronov headdress.

Female headdress could be leather, while maintaining the style of decorative ornamentation. (fig. 18). The model of the Andronov leather headdress of conical shape was sewn from four wedges and decorated with an ornament in the Alakul style (burial ground Alipkash, North-Kazakhstan region) (ibid, p. 38). A headgear is possible in the form of a headband with hanging ornaments (Куприянова, 2008, p. 79, fig. 2).

Vest/Jacket. Reconstruction and execution. Another element of the costume, which is restored on the basis of fragments of woven textiles, is a vest / jacket (burial ground Lisakovsky V, barrow 1). It was sewn from red stripes of different colors, that is, the product had a polychrome, reddish color. The main canvas was sewn of light pink braid, adorned with reddish-brown embroidery and braid of the same color along the hem, and on the seamy side with red braid, from the inside it was hemmed with gray lace weaving. When

25. Білезіктер. Қола. Андроновтық мәдени дәстүр. Солтүстік-шығыс және орталық Сарыарқа. Р.А. Глуховтың суреті
Браслеты. Бронза. Андроновская культурная традиция. Северо-Восточная и Центральная Сарыарқа. Рисунок: Р.А. Глухова
Bracelets. Bronze. Andronov cultural tradition. Northeast and Central Saryarka. Figure: R.A. Glukhov

26. Құлақ гарнитурасының бас сүйекте орналасуы. Кенжекөл I қорымы. Павлодарлық Ертіс бойы. В.К. Мерцтің фотосуреті
 Расположение ушного гарнитура на черепе. Могильник Кенжеколь I. Павлодарское Прииртышье. Фотография: В.К. Мерц
 The location of the earpiece on the skull. The burial ground Kenzhokol I. Pavlodar Irtysh. Photo: V.K. Merz

recreating a replica of a vest / jacket model, wide bands of hand-woven tape were used. The finished product has the form of a short swing vest from woven single-layer fabric (archaeological textiles were three-layered). The bottom of the vest is the ends of the braid, loose in the form of a fringe. The left and right flaps were embroidered with a braided red cord with a diamond ornament. Due to the complexity of the execution, the resulting replica bears a general resemblance to real product.

The Andronov cloth. It is possible that the costume made of woven cloth due to the complexity of its manufacture could be used only for ritual purposes. For example, it was worn on a dead woman during a funeral or other rite. Significant items as a headdress could exist in single copies. It is difficult to say how much the clothes made of woven cloth were common in the daily life of an Andronov woman. Since the basic knowledge of the Andronov costume is based on evidence from burials, which by subject content mostly belong to the world of rituals.

The decor with beads or small pendants, which is preserved along the neckline, hem of the dress and cuffs of the sleeves, indicates the presence of a woman's dress in the burial.

You can only talk about the model-reconstruction of the Andronov dress, since it is practically not registered archaeologically. The idea of it can be the archaic style of the Central Asian not plowing clothing of tunic resebling cut (Сухаева, 1979, p. 79). Judging by the remnants of the fabric under the bracelets, we can assume that the length of the sleeve reached the wrist. Bracelets could play the role of clips for sleeves (Куприянова, 2008, p. 134, photo 19). The length of the dress reached the knees or mid-calf where beads and plaques are placed. In the burial of the Zhangel'di V burial ground, on the bones of the legs, the outline of a diamond-shaped bead decor, apparently sewn along the hem of the dress was preserved (Шевнина, 2002, p. 115, fig. 2).

The neckline of the dress appeared to be horizontal and wide, which allowed the head to easily go in. The horizontal collar could be strung with a strap or cord. Paste beads, fixed in the neck, most often located in a semicircle or zigzag position. Although there is an other optional design for collar. The width of the woven fabric most likely corresponded to the width of the loom: about 40-50 cm. The dress could be stitched together from four panels with an overcast stitch, which is used to machine the edge of the fabric and at the same time join the fabric sections. To avoid friction with the skin when wearing wool, seams were sewn from the front side of the sides and central lines. A vertical section for the head remained in the chest area. The sleeves were sewn from a folded cloth and sewn around the shoulder. They could be decorated with pendants of fangs and shells, embroidered with beads on the cuff. The dress turned out with a lowered armhole. In general, this is a collective image of model dresses based on archaeological evidence from different Andronov burials of Ural-Kazakhstan steppes.

One replica dress was sewn from hemp gray fabric, plain weave hand-weaving, which was painted in red (fig. 18). Another replica was sewn from the same gray fabric, but without dyeing (fig. 16). We can assume that, in addition to woolen fabrics, Andronov weavers could also weave cloths of fibrous plants that grew in this area: hemp and nettle (http://www.vedamost.info/2012/11/blog-post_7762.html). The cloth from nettle). In the process of destruction, products from them might not be preserved.

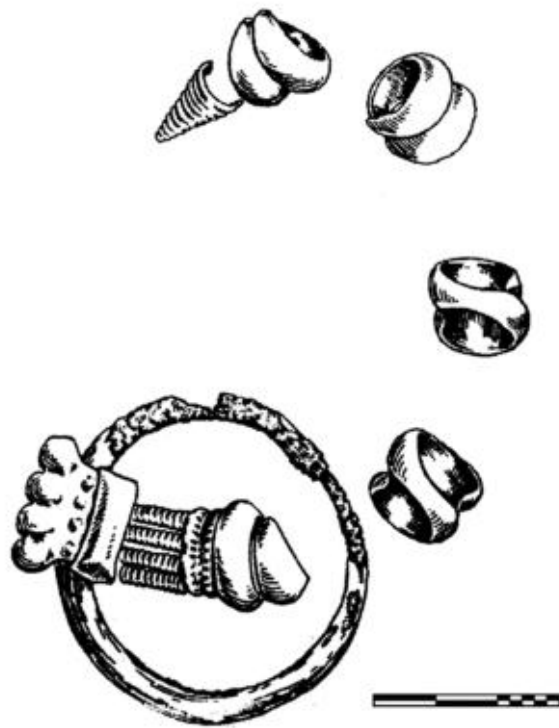
The shoes appeared to be mostly leather. Although a variant of winter shoes made of felt is possible. Fragments of leather threads and belts are often fixed in metal clips, in the beads that decorated the shoes. According to the findings of the fragments of shoes from the Andronov burial grounds, one can speak of its two types: half-boots (in this case, beads, clips are fixed on the skeleton at the level of the middle of the lower leg); soft shoes gathered at the ankles and tightened with a strap (Куприянова, 2008, p. 101). For the manufacture of the replica, a piece of leather was taken, bent in half 40 × 40 cm in size, and the foot contour was cut out on it. The resulting part was fastened on the back of the foot with a leather cord through holes punched by a punch; a leather strap was pulled at the level of the ankle. The surface of the product from the back of the foot was decorated with beads, plaques and piercings (fig. 20, 21).

Accessories. The style of the Andronov women's costume is characterized by an accessory in the form of a handbag. Fragments of a leather handbag, in which there were six drilled fangs of wild animals, laid in two rows, were found in the Nurtaï burial ground (barrow 10, burial ground 2). (Усманова, 2010, p. 83). Most likely, this accessory was

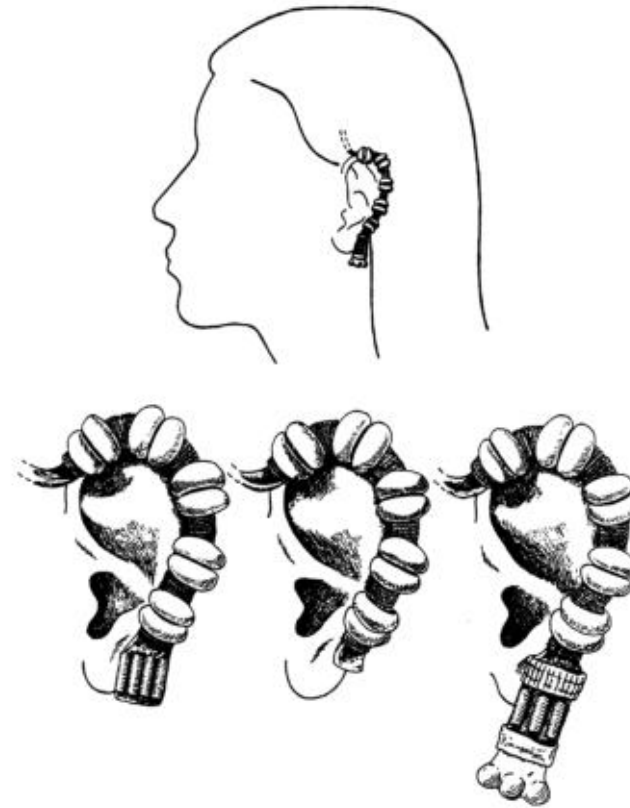
often present in the design of the costume, but for reasons of archaeological destruction, it was poorly preserved in the burials.

Jewelry, jewelry sets. Women's Andronov costume had a pronounced decorative character. It is jewelry made of various materials that determine the aesthetics of the Andronov female costume, its unique style among other costumes of the Bronze Age. In this context, a general description of the jewelry frame of the Andronov women's costume is presented. The main manufacturing material: bronze, gold, earthenware. Pendants of natural origin were used: fossil shells, fish vertebrae (Fig. 22), fangs of wild animals.

At the place of their wearing, the jewelry is divided into head, neck, chest, hand and foot. *Head ornaments* include oblique ornaments, maxillofacial pendants, pendants of 1.5 turns, temporal rings, earrings, plaques, spiral pendants (fig. 23, 24). And, of course, dec-

27. Басқа арналған әшекейлер: құлақ топтамасы.
Рублево VIII қорымы (Кирюшин, Позднякова, Папин, Шамшин, 2006, 2 бойынша)
Головное украшение: ушной комплект.
Могильник Рублево VIII (по: Кирюшин, Позднякова, Папин, Шамшин, 2006, рис. 2)
Headpiece: ear kit. The burial ground Rublevo VIII
(by: Kiryushin, Pozdnyakova, Papin, Shamshin, 2006, Fig. 2)

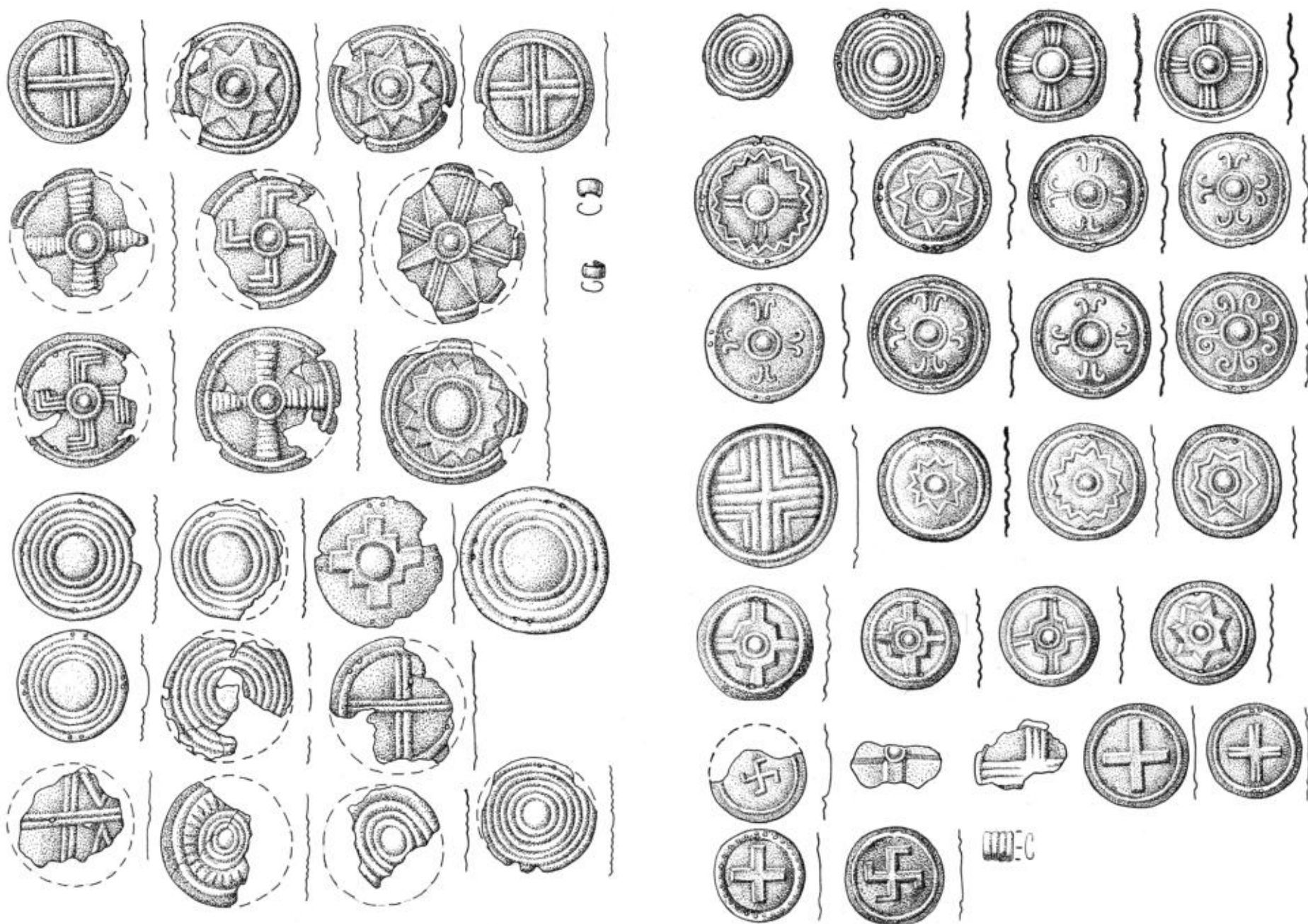

28. Құлаққа арналған әшекейлерді тағу тәсілдерін қайта жаңғырту.
Фирсово XIV қорымы (Поздняков, 2000 бойынша)
Реконструкция способа ношения ушного комплекта.
Могильник Фирсово XIV (по: Позднякова, 2000)
Reconstruction of the method of wearing the ear kit.
The burial ground Firsovo XIV (by: Pozdnyakova, 2000)

orative jewelry "trifle" in the form of beads, piercings, plaques, pendants made of fangs and shells.

Neck and pectoral sets are hryvnia, necklaces, and beads. The hryvnia (rod or convex-concave plate) belongs to the category of neck jewelry, in contrast to beads and necklaces, which occupy two tiers - the neck and chest. Necklaces assembled from pasta-faience, stone beads, cruciform pendants, pierced - have different variations and colors. Earthenware beads, holes in white, blue, gray colors in various combinations with pendants, stone beads were perhaps one of the leading positions in the architectonics of the Andronov women's costume.

Hand-made jewelry is the most common type in the Andronov jewelry core (fig. 25). Even children (girls) were buried with bracelets, and most often they did not have other

29–30. Сәндік жапсырма әшекейлер. Беттік зергерлік топтама. Андроновтық мәдени дәстүр. Солтүстік-шығыс Сарыарқа. Р.А. Глуховтың суреті
 Декоративные нашивные бляшки. Лицевой ювелирный гарнитур. Андроновская культурная традиция. Северо-Восточная Сарыарқа. Рисунок: Р.А. Глухова
 Decorative patch plaques. Front jewelry set. Andronov cultural tradition. Northeast Saryarka. Figure: R.A. Glukhov

characteristic female jewelry: nakosnikov, earrings, rings, etc. Bracelets differ in the design of the endings: with spiral ends; with oval terminations. Double-shell rings with spiral ends were an expressive element of hand-made jewelry.

Foot decorations usually were not an independent separate decoration, but related to the details of clothing. Low beads, fang pendants, thread of beads, pendants, decorated up shoes or bottom pants (?).

Alakul and Fedorov hats. Reconstruction of the design of the headdress, its décor and the textile base mainly demonstrates the Alakul costume tradition, which we call Andronov in the general context of our reasoning. At the same time, there was an original manner of designing the headset in the Fedorov cultural tradition. Ear sets, the basis of the composition of which are pendants of 1.5 turns, are known in the burials of the eastern province of the distribution of monuments of the Andronovo-Fedorov cultural appearance: the burial grounds of Firsovo XIV, Rublevo VIII (flat Altai), Kenzhekol I (Pavlodar Irtysh). (Кирюшин и др., 2006, p. 33–44; Позднякова, 2000, p. 47–53). In the Fedorov version of the head ornaments, grooved pendants of 1.5 turns were fixed in the apertured holes of the auricle with the help of a leather cord, which was pulled through them, fixing with the help of the pendants or threads (fig. 26). Such an earpiece could be an independent head ornament or attached to a headdress (fig. 27, 28). Ear accessories are the evidence of the presence of piercing as body adornment in cultures of the steppe communities of the Bronze Age, which was determined by its religion with a magical meaning.

Andronov costume as a landmark system of postulates of the worldview of the Bronze Age. In the wonderful work of P.G. Bogatyryov about the essence of the Moravian costume, defines the main thesis about a costume as a text, which contains all the information about its owner (Богатырев, 1997, p. 307). Understanding the functions of jewelry - the aesthetic, religious-magical function of the gender, age and territorial group mark, social differentiation, and the “clothing is a sign” relationship — makes it possible to interpret the elements of the Andronov costume.

Headgear marks the top, shoes mark the bottom. This is a kind of “heaven and earth” clothes. Apparently, the symbolism of the headdress and shoes comes from the “heavenly and earthly” essence of their content. In the Andronov suit, only a hat and shoes were abundantly decorated with all kinds of decorative details. These were the main, aesthetically percussive elements of the Andronov costume set. The linen of the dress served as a symbolic vertical, which combined a headdress and shoes into a single semantic composition. The design of the headdress was determined by its symbolic value in the costume ensemble. Moreover, in the ritual costume, a headdress, pushed practical function to the sidelines, preferring the religious-magical function, correlated with the protective magic of mother and child, female fertility (Гарен-Торн, 1960, p. 139, 143).

The entire design of the Andronov headdress is subject to the cult of fertility. Shape of pendants: plant - leaf, rhombus - feminine. The red color of the wool is the color of blood. The hair decoration with rustling pendants in the form of a leaf in its form resembles the image of a tree: the embodiment of the idea of a living, growing, and fruitfulness. The noise, the ringing made when walking the pendants, was obviously intended to scare away evil forces. The hair decoration indexed age groups. According to archaeological data in

children's burials, there is no hair ornament in its metallic appearance. The hair decoration appears in the headdress of adolescents (12-14 years) and is present in buried women under the age of 20-25 years.

The archetype “headdress with a hair decoration” and ethnographic parallels. Covering hair from the back is associated with the moment of entry into marriage age or directly into the marriage itself. The change of headgear symbolizes a change in social status “unmarried - married woman”. To hide hair means to protect it according to the laws of magic. Hair is symbolically associated with vegetation, with the concept of fertility (Гарен-Торн, 1933, p. 76–88). “A woman's headgear should clarify the place and indicate the social role that she plays in society. Unlike the girls' hats from women is that women's hats have always and surely strive to close the woman's hair, while the maidens remain open. <...> The social, rather than practical significance of the headdress most clearly affects its ritual significance in wedding rituals. Rite of changing attire and hairstyles is one of the central points of weddings» (Гарен-Торн, 1960, p. 139, 143).

A headdress with the hair decoration was an obligatory element of a girl's costume of marriageable age and a young woman among the Kazakhs, Mari, Karelians, Mordvins, Udmurts, Tatars, and Bashkirs. For example, Tatar stockings are ringing pendants for plaita and hair decorations, which are based on a strip of material (или матерчатый чехол) with coins, badges, shells and beads sewn on it (Суслова, 1980, p. 30). Ancient women's hats (Uzbeks, Tajiks, Turkmen, Kazakhs, Karakalpaks, Kyrgyz, Uighurs) must have had hair decoration (Сухарева, 1954, p. 304). The most archaic type of the hair decoration in the headdress of a Central Asian costume is considered to be a long hair decoration, stitched in the form of an open bottom bag or a strip of fabric, richly decorated with embroidery with coins, beads, corals. The hair decoration had the appearance of a tail kuyruk and was about one meter long. He was attached to a hat or was one-piece with a piece of clothing. Such a headdress belonged to girls-brides and young women, and, as a rule, was worn before the birth of the first child: among Kazakhs - Saukele, among Kyrgyz people - Chachkap, among Karakalpaks, Uzbeks, Tajiks – Kulup (Тохтабаева, 2005, p. 99).

Decorations for braids were an obligatory element of the traditional female costume for the Nenets, Khanty, Mansi, Kets and Altaians. The hair decoration marked the achievement of sexual maturity among the Altaians, and if the girl did not get married, she continued to wear the nakosnik all her life (Клюева, Михайлова, 1988, p. 105–128). Hats with embroidered oblique jewelry are in the traditional costume of young women of the Balkan peoples (Bosnia-Herzegovina, Serbia, Bulgaria). At the Kalash, living in the Hindu Kush mountains, on the border of Pakistan, bright mantles decorated with geometric patterns adorn all age groups, except for children (https://www.academia.edu/s/af3df61268/cap-horse-tail-similarities-in-caps-of-balkan-central-asia-kalash-and-caddo-indians#comment_400973).

A headdress with the hair decoration reflects the most important moments in female life: the bride, marriage, the birth of children. The main life cycle of a woman, which exists in the culture of all peoples. The universal and global pattern associated with the main purpose of a woman is the birth of children. Its magical function is to protect, protect a woman. Hair is an association with vegetation, fertility, and female fertility (Гарен-Торн, 1960, p. 139, 143).

Apparently, the formation of this archetype in a female costume was laid in the Bronze Age, in the culture of the Andronov. The headgear with the hair decoration exists to this day and maintaining its symbolic priority in the traditional female costume. Rising upward, connecting heaven and earth through the body of its carrier, it is a status phenomenon. This iconic content was born back in those times when, according to the figurative expression of Zenon Kosidovsky, “the sun was a god” and remained to live forever in a female costume.

The front pendant is the symbolism and style of the Andronov costume. This type of jewelry can be considered as a standalone text, with an encrypted sign code. The chains of pendants differ from each other in the ornament on the plaques. In the chain itself, plaques having the same ornament can be found. Each maxillofacial pendant retains individuality in the representation of ornamental motifs. In addition, the quantitative side of such individuality is fixed - the number of plaques in the chain varies from five to eleven. The most common number of plaques in a chain is nine (seven copies). The ornament, with the exception of the swastika stamped on pendants, is rarely found on other objects of the Andronov cultural tradition (fig. 29, 30).

If you follow the general principles of costume semantics (indexation of age, social status, ethnocultural origin, magic function), the symbolic essence of the front suspension is represented in this sign code. According to the ornamental content, several groups of plaques can be distinguished, on which are depicted: concentric circles (two variations); cross-shaped figures (seven variations); astral figures - stars (five variations); natural objects - tree, wave; abstract. The ornament of plaques-amulets - a circle, a spiral, a cross - these are common signs of the Earth, the Universe (Усманова, 2010, p. 83–93).

Concentric circles are the most favorite plaque motif. The second element in popularity is a cross-shaped figure with variations. This includes the swastika, the Segner wheel, and the sign that strikingly resembles the plan of a Buddhist temple - this is a cross with a round and square figure in the center. The so-called “Maltese” and “Teutonic” medieval crosses, it turns out, have been known since the Andronov times. The astral symbol is represented by a star with variations in the number of ending rays. Among other ornaments, there is a symbolic image of objects of nature: tree, wave. Abstract figures (x-shaped and loop-shaped) probably also have a certain meaning, the meaning of which is difficult to correlate with modern concepts and symbols.

The symbolic understanding of the suit, its elements and ornaments, allows us to consider the maxillofacial suspension as a text with its message and meaning. The circle, square and triangle in the Andronov ornamental style in different variations create a pattern of our external world, which is observed every day. Pendants facial suspension has the correct round shape. In combination with the figure of a square and a cross, a well-known image of a mandala arises, which means “circle” in Sanskrit. The round plaque contains an ornament clearly expressed in its meaning. The circle is the form most common in nature. The pendant plays a certain role as a plane for the demonstration of symbols, which are responsible in the Andronov “code” for the realization of ideas about the picture of the world. The pendant combines both the essence of the form and the content, visually conveying the encrypted meaning embedded in “Andronov mandala”.

The universal nature of these signs suggests a certain system of symbols. It presents sacral ideas that became understandable to every Andronov citizen, as soon as he looked at their symbolic embodiment. The main essence of these ideas goes back to the solar cult, the cult of fertility and the manifestation of the magical functions of the amulet. On the round surface of the plaque there are various figures-images. And it, accumulating in itself their magical meaning, becomes a semblance of a universal ideogram. Symbolic figures visually convey an encrypted meaning that creates a special relationship between him and those who wear this thing and those who contemplate this thing.

Like any female adornment, the Andronov frontal pendant had the universal value of protecting female fertility. In this context, it is appropriate to quote S.V. Zotova about the figures in the Andronov ornamentation as generic signs (Зотова, 1965). The ornament on the pendants is mostly not repeated in the compositions on the vessels. Apparently, this feature relates to the demonstration of the sphere of sacral festive and ritual. The astral signs, the types of “mandala”, images of crosses and trees “live” only on pendants. Perhaps, there is also a spatial model of the world. Signs on the pendants convey the informational essence of the cultural code inherent in the world view of the Andronov society.

Conclusion. The reconstruction of an ancient costume is a multi-stage process, in which archaeologists, restorers, artists, and reenactors participate. Each has its own tasks. The main essence adds up to a common goal: the creation of a model of a genuine thing that existed in real culture. The authenticity of the resulting replica depends on many parameters. This includes the availability of original raw materials, the skills and abilities of the performer, knowledge of ancient technologies, experimental skill, and of course, initially a good analysis and restoration of the archaeological site, which allows for reconstruction. In our case of reconstruction, we can talk about a model made in the style and motifs of the Andronov costume, which demonstrates the main achievements of the Bronze Age in the field of weaving technology and the design of women’s clothing.

Replicas of the Andronov costume - a hat, dresses, shoes - are exhibited in the museums of Kazakhstan: the Lisakov Museum of History and Culture of the Upper Tobol (fig. 19), Zhezkazgan Historical and Archaeological Museum (fig. 15), the Museum of the History of Almaty (fig. 18) They are displayed in different cultural contexts. The Lisakov Museum is a reconstruction of the Andronov ritual of burial. A female mannequin dressed in a full set of the costume is placed in a funeral box made of stone slabs: a headdress with the hair decoration and a maxillofacial pendant, a dress, shoes, and jewelry (fig. 19). In the Zhezkazgan Museum, the costume is presented with an emphasis on showing the dress and headgear (fig. 11-15). The exposition of the Museum of History of the City of Almaty is an art panorama, where the main character is the figure of the Andronov woman weaver in a suit (Fig. 18).

The replica authors: O. Evstigneeva, T. Kunina, L. Kogai, A. Tsekhmaystruk, E. Kalinkina, M. Moslienko (Karaganda), E. Isataev (Zhezkazgan), S. Karataeva, N. Zhilyaeva (Lisakovsk), S. Pozharsky (panorama, Almaty), R. Salimov (Vladimir), the research and restoration laboratory “Island of Krym” (Almaty). Restorers and specialists in weaving technologies: O. Chenchenkova (Yekaterinburg), O. Orfinskaya, V. Golikov (Moscow). The secrets of the craft of creativity are expressed in the poetic lines of Anna Akhmatova:

*When would you know what litter
Poems grow without knowing shame
Like a yellow dandelion by the fence
Like burdocks and quinoa <...>*

The remarkable work of colleagues made it possible to present the Andronovo costume of a woman in the beautiful aesthetics of the bronze era. From darkened fragments of textiles, from time-torn beads, from bronze, patina-covered headsets, a costume was reconstructed that introduces the modern man to the magic of creating the culture of the Great Steppe.

References

- Ахинжанов С.М., Макарова Л.А., Нурумов Т.Н. К истории скотоводства и охоты в Казахстане. – Алма-Ата: Галым, 1992. – 218 р.
- Богатырев П.Г. Вопросы теории народного искусства. – Москва: Искусство, 1971. – 544 р.
- Гаген-Торн Н.И. Женская одежда Поволжья. Материалы к этногенезу. – Чебоксары: Чувашское государственное издательство, 1960. – 230 р.
- Гаген-Торн Н.И. Магическое значение волос и головного убора в свадебных обрядах Восточной Европы // СЭ. – 1933. – № 5/6. – р. 76–88.
- Зотова С.В. Ковровые орнаменты андроновской керамики // Новое в советской археологии / МИА. – № 130. – Москва: Наука, 1965. – р. 177–181.
- Кадырбаев М.К., Курманкулов Ж. Культура древних скотоводов и металлургов Сары-Арки. – Алма-Ата: Галым, 1992. – 247 р.
- Кирюшин Ю.Ф., Позднякова О.А., Папин Д.В., Шамшин А.Б. Коллекция металлических украшений из погребений андроновского комплекса могильника Рублево-VIII // Алтай в системе металлургических провинций бронзового века / Отв. ред. С.П. Грушин. – Барнаул: Изд-во АГУ, 2006. – р. 33–44.
- Клюева Н.И., Михайлова Е.А. Накосное украшение у сибирских народов // Материальная и духовная культура народов Сибири. Сборник МАЭ – Т. XLII. – Ленинград: Наука, 1988. – р. 105–128.
- Куприянова Е. Тень женщины: женский костюм эпохи бронзы как «текст» (по материалам некрополей Южного Зауралья и Казахстана). – Челябинск: ООО «Авто Граф», 2008. – 244 р.
- Орфинская О.В., Голиков В.П. Экспериментальное исследование текстильных изделий из раскопок могильника Лисаковский II // Костюм женщины эпохи бронзы

Казахстана. Опыт реконструкций / Приложение 1. Караганда – Лисаковск, 2010. – р. 114–124.

Позднякова О.А. Проблема интерпретации погребений женщин с головными уборами (по материалам андроновского комплекса могильника Фирсово-XIV) // Наследие древних и традиционных культур Северной и Центральной Азии. – Новосибирск: Изд-во НГУ, 2000. – Т. III. – р. 47–53.

Полосьмак Н.В., Баркова Л.Л. Костюм и текстиль пазырыкцев Алтая (IV–III вв. до н.э.). – Новосибирск: ИНФОЛИО, 2005. – 232 р.

Сосновский Г.П. Древнейшие шерстяные ткани Сибири // Проблемы истории докапиталистических обществ. – 1934. – № 2. – р. 92–96

Сулова С.В. Женские украшения казанских татар середины XIX – начала XX в. – Казань: Наука, 1980. – 128 р.

Сухарева О.А. Опыт анализа покроев традиционной «туникообразной» среднеазиатской одежды в плане их истории и эволюции // Костюм народов Средней Азии. – Москва: Наука, 1979. – р. 77–103.

Тохтабаева Ш.К. Серебряный путь казахских мастеров. – Алматы: Дайк Пресс, 2005. – 474 р.

Усманова Э.Р. Костюм женщины эпохи бронзы Казахстана. Опыт реконструкций. – Караганда – Лисаковск, 2010. – 176 р.

Чернай И.Л. Текстильное дело и керамика по материалам из памятников энеолита-бронзы Южного Зауралья и Северного Казахстана // Энеолит и бронзовый век Урало-Иртышского междуречья: Межвуз. сб. – Челябинск, 1985. – р. 93–109.

Ченченкова О.П. Реставрация женского украшения в косу – накосника // Костюм женщины эпохи бронзы Казахстана. Опыт реконструкций / Приложение 2. Караганда – Лисаковск, 2010. – р. 125–132.

Шевнина И.В. Опыт реконструкции женского погребального костюма по материалам могильника эпохи бронзы Джангильды V // Изучение памятников археологии Павлодарского Прииртышья. Сборник научных статей. – Павлодар: НПФ «ЭКО», 2002. – р. 113–118.

Интернет-ресурсы
Jadranka Ahlgren. https://www.academia.edu/s/af3df61268/cap-horse-tail-similarities-in-caps-of-balkan-central-asia-kalash-and-caddo-indians#comment_400973. Интернет-ресурс. Дата обращения 22.02. 2018
http://www.vedamost.info/2012/11/blog-post_7762.html. Одежда из крапивы. Дата обращения 02.05. 2019

